

การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของยักษ์ จากประติมากรรมที่พบในประเทศไทย

A STUDY OF BELIEF AND ICONOGRAPHY OF YAKSAS DEPICTED ON SCULPTURES FOUND IN THAILAND

เชิดฉันท รัตน์ปิยะภากรณ์*
Choedchant Ratpiyapaporn

ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
Department of Archaeology, Silpakorn University

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของ “ยักษ์” จากประติมากรรมที่พบในประเทศไทย โดยศึกษาตั้งแต่สมัยศิลปะแบบทวารวดีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ จากหลักฐานศิลปโบราณวัตถุที่อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ทั้งในส่วนกลางและในบางจังหวัดส่วนภูมิภาค รวมทั้งโบราณสถานและวัดต่าง ๆ ทำให้ทราบว่ารูปแบบของยักษ์ที่พบจากประติมากรรมในประเทศไทย มีแนวโน้มว่าได้รับอิทธิพลทางศิลปกรรมมาจากประเทศอินเดีย เขมร และจีน แต่รูปแบบทางศิลปะของยักษ์ในประเทศไทยมีรายละเอียดที่แตกต่างไปจากรูปยักษ์ที่พบในอินเดียและประเทศใกล้เคียง ทั้งนี้คงเนื่องจากความเหมาะสมของแต่ละท้องถิ่น ผลการศึกษาคติความเชื่อจากประติมากรรมรูปยักษ์ในประเทศไทยสามารถสรุปแนวความคิดและคติความเชื่อได้ 2 แนว คือ ประการแรกเป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับยักษ์เนื่องในพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจากลัทธิขงจื๊อในคติพื้นเมืองของอินเดียเข้ามาผสมผสานกับเรื่องราวในพุทธศาสนาและความเชื่อบางประการของประชาชนในท้องถิ่นของประเทศไทยที่มีผลต่อการสร้างประติมากรรมรูปยักษ์ซึ่งนิยมใช้ประดับศาสนสถาน เช่น คติเรื่องยักษ์ในฐานะต่าง ๆ คือยักษ์ในฐานะเทพารักษ์ ในฐานะเทพแห่งความมั่งคั่ง ในฐานะโลกบาลประจำทิศเหนือ ในฐานะผู้ประจานบุตรและคุ้มครองเด็ก และยักษ์ในฐานะผู้ค้าขูพุทธศาสนา ส่วนอีกประการหนึ่งเป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับยักษ์จากอิทธิพลวรรณคดีในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย คือเรื่องรามายณะของอินเดียที่เผยแพร่เข้ามาในประเทศไทยและที่ผ่านเข้ามาทางประเทศเขมร โดยเฉพาะคติการสร้าง

* โรงเรียนรัตนโกสินทร์สมโภชบางขุนเทียน ถนนธนบุรี-ปากท่อ อำเภอบางขุนเทียน กรุงเทพฯ 10150

ประติมากรรมภาพสลักเล่าเรื่องในรามเกียรติ์ ซึ่งประเทศไทยได้รับสืบทอดมาจากเขมร แล้วจึงนำมาดัดแปลงเป็นของตนเองในภายหลัง

ABSTRACT

This research is to study about the belief and iconography of Yaksas depicted on sculptures which based on archaeological and literary evidences, from the Dvaravati Art Style to Ratanakosindara Art Style. These art objects were kept and displayed in the Bangkok National Museum and other provincial national museums including the ancient monuments and monastries.

The result of the study has led to the knowledge of the type of the Yaksa art objects which was influenced both on mythology and art prototype from India, including the art of ancient Khmer and China. The types of the Yaksa sculptures in the course of study, however, are different from those found both in India and neighbouring countries relating to art styles in each suitable areas in Thailand. These type of Yaksas can be classified into groups as follows: Dvarapala Yaksas, Yaksas caryatides or supporting Yaksas, Yaksas scenes depicted in Ramayana and other Yaksas of unknown functions.

The result of the study of Yaksa sculptures in Thailand can be classified into 2 groups : the first belief was Yaksas in Buddhism which was influenced by Yaksa Cult in India. The following concepts were adopted: Yaksas as the tutelary deity; Yaksa of Lokapala as the guardian of the North; Yaksas as the bestowing fertility and children; also, preventing the children. In addition, Yaksas was regarded as the supporter and the guardian of Buddhism.

The second belief of Yaksas was reflected in many important Brahmanical literatures in India. Particularly in Ramayana, there were various scenes indicated mythology of Yaksas. This belief spread to Thailand and South East Asia, specially, in Khmer art. The Thai artist took Indian and Khmer forms and adjusted some details to suit their requirements in each areas.

กําน่า

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับอารยธรรมอินเดียมาแต่โบราณ โดยเฉพาะสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในศิลปกรรมซึ่งส่วนใหญ่ใช้ประดับตกแต่งส่วนสำคัญของศาสนสถาน ศิลปกรรมดังกล่าวเกิดจากการถ่ายทอดคตินิยมความคิดความเชื่อต่าง ๆ ของมนุษย์ในรูปของสิ่งที่สัมผัสได้เป็นวัตถุ ในลักษณะรูปแบบ ความหมาย และบทบาทต่าง ๆ กัน “ยักษ์” ก็จัดเป็นรูปแบบหนึ่งซึ่งผู้สร้างได้เลือกนำมาใช้ประกอบผลงานทางศิลปะซึ่งเกิดจากแนวความคิด และคติความเชื่อทางศาสนา ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ นอกจากนี้ยังปรากฏในคัมภีร์ศาสนาเช่นอีกด้วย

คติเรื่องยักษ์ได้เข้ามามีบทบาทในศาสนาควบคู่ไปกับการสร้างศิลปกรรมและแนวความคิดที่ปรากฏในวรรณคดีสำคัญ ๆ ของอินเดีย เพราะอินเดียเป็นแหล่งกำเนิดแนวความคิดและรูปแบบศิลปะซึ่งต่อมาได้เข้ามาแพร่หลายอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งประเทศไทยด้วย

คำว่า “ยักษ์” นั้นมีการกล่าวถึงกันในหลายลักษณะ คือบางทีก็คล้ายมนุษย์และบางทีก็คล้ายเทพ หรือมีลักษณะกึ่งเทพ มีอำนาจเหนือธรรมชาติเยี่ยงเทพทั้งหลาย บางพวกก็เป็นประโยชน์ บางพวกก็เป็นอันตรายต่อมนุษย์เรียกว่าอมนุษย์ โดยมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น ยักษ์ อสูรหรืออสูร รักษส และกุมภภัณฑ์ เรื่องราวเกี่ยวกับยักษ์มีปรากฏในคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ในยุคพระเวท ซาดกในศาสนาพุทธและคัมภีร์ในศาสนาเชน มีการสร้างวิหาร ทำรูปเคารพของยักษ์ โดยสร้างเป็นประติมากรรมประดับศาสนสถานในอินเดีย นักปราชญ์ส่วนใหญ่เชื่อว่าเรื่องของยักษ์ที่ปรากฏอยู่ในตำนานและเรื่องเล่าต่าง ๆ นั้น เกิดจากจินตนาการของมนุษย์ซึ่งมนุษย์นั่นเองเป็นผู้สร้างบุคลิก พฤติกรรม ทั้งในทางดีและร้ายให้กับยักษ์ การสร้างรูปแบบของยักษ์เป็นวิธีการหนึ่งที่น่ามาเป็นสื่อแสดงแนวความคิดของมนุษย์ในแง่จินตนาการแล้วจึงสร้างรูปแบบอย่างให้มีตัวตนเสมือนมีชีวิตจิตใจ ประกอบด้วยลักษณะเด่นทางกายภาพที่ได้จากสัตว์ มนุษย์ และเทพมารวมกัน จึงไม่เหมือนมนุษย์ สัตว์และเทพที่เดียวกัน เพราะบางส่วนสร้างขึ้นจากจินตนาการแล้วขยายลักษณะหน้าตา และส่วนของร่างกายให้เกินความจริง พื้นฐานของการจินตนาการนี้มีปรากฏในบทพรรณนาที่เก่าแก่ต่าง ๆ จนกลายเป็นความคิดที่แพร่หลายในระยะต่อมา โดยวิวัฒนาการมาตั้งแต่ศิลปะยุคโบราณจนถึงศิลปะยุคกลางและยุคหลัง ๆ ดังปรากฏในนิทานเทพนิยาย และเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับจักรวาลรวมทั้งเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนาด้วย

นอกจากนี้สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบสำคัญประการหนึ่งในการดำเนินชีวิตก็เป็นเหตุให้เกิดแนวความคิดในการสร้างขึ้นเป็นรูป “ยักษ์” และการที่มนุษย์แต่ก่อนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติในขอบเขตที่จำกัด รู้สึกกลัวที่จะเผชิญกับความลึกลับมหัศจรรย์ของธรรมชาติ มีความคิดว่าปรากฏการณ์ธรรมชาตินั้นมีผลมาจากสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือตน เป็นวิญญาณลึกลับที่ปกครองสวรรค์โลก และพื้นน้ำ ทำให้คนยุคเก่าพยายามดึงธรรมชาติเข้ามาอยู่ใกล้ตัว เพื่อให้รู้สึกสัมผัสได้ด้วยการมองดูธรรมชาติในลักษณะเฉพาะบางอย่างที่สามารถสัมผัสได้ด้วยตา ดังนั้นในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำสำคัญ ๆ จากจีนไปสู่ลุ่มแม่น้ำสินธุเรื่อยไปจนถึงดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงกลายเป็นศูนย์กลางการประดิษฐ์และการแพร่กระจายรูปแบบของเทพเจ้าที่ใช้บูชา รวมทั้งการทำรูปยักษ์ที่จินตนาการขึ้นตามแนวความคิด

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้ทราบว่า “ยักษ์” ที่ปรากฏอยู่ในศิลปกรรม เป็นการผสมผสานระหว่างศิลปะพื้นเมืองกับศิลปะอินเดียบางส่วน โดยรับแนวความคิดและรูปแบบมาจากอินเดีย แล้ววิวัฒนาการมาเป็นรูปแบบเฉพาะของแต่ละประเทศในระยะเวลาต่อมา ดังเช่นที่พบในประเทศไทย เขมร จามและอินโดนีเซีย เป็นต้น ในประเทศไทย “ยักษ์” ได้รับความอิทธิพลจากศิลปะแนวความคิดทางศาสนาในรูปแบบและบทบาทต่าง ๆ กัน รวมทั้งรับแนวคิดทางวรรณคดีเรื่องรามายณะซึ่งเป็นเรื่องการทำสงครามระหว่างมนุษย์กับยักษ์อันเป็นความเชื่อในลัทธิไวษณพิกายของ

ศาสนาฮินดู ซึ่งมีผลต่อการสร้างประติมากรรมรูปยักษ์ที่เกี่ยวข้องในศาสนา โดยอิทธิพลนี้เผยแพร่เข้ามาพร้อมกับศาสนาพุทธ ดังปรากฏจากหลักฐานทางโบราณคดี ตั้งแต่สมัยศิลปะทวารวดี สุโขทัย ลพบุรี อยุธยา จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ประติมากรรมแบบต่างๆ ในรูปของการถ่ายทอดคติ แนวความคิด ความเชื่อของมนุษย์ในรูปของวัตถุ จึงเป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันหรือสนับสนุนเรื่องราวของศาสนสถานต่างๆ ได้อย่างดี แต่เนื่องจากการศึกษาเรื่องราวของยักษ์ รูปแบบของงานศิลปกรรม โดยเฉพาะประติมากรรมรูปยักษ์ในประเทศไทยนั้นยังไม่มีผู้ศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมประติมากรรมรูปยักษ์ในประเทศไทย โดยพิจารณาจากรูปแบบและบทบาททางด้านศิลปกรรม วัสดุที่ใช้และแหล่งที่พบเพื่อศึกษาถึงความสำคัญ ความเชื่อเรื่องราวของยักษ์ที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อของมนุษย์ซึ่งต่อมากลายเป็นคติความเชื่อที่มีอิทธิพลในศาสนาต่าง ๆ โดยเฉพาะในศาสนาพุทธ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าใช้เป็นเรื่องราวประกอบในการสร้างศิลปะ โบราณวัตถุ รูปยักษ์ โดยการศึกษาและวิเคราะห์ควบคู่ไปกับการศึกษาเปรียบเทียบกับศิลปกรรมในประเทศอินเดีย และประเทศใกล้เคียง เพื่อให้ทราบถึงความสัมพันธ์ทางด้านแนวความคิดและคติความเชื่อ รูปแบบของศิลปกรรมไทยกับประเทศอินเดีย และประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เกี่ยวข้องกับประติมากรรมรูปยักษ์ ทำให้ทราบถึงความเป็นมาตลอดจนอิทธิพลของวัฒนธรรมทางศาสนาที่เข้ามามีบทบาทในวัฒนธรรมไทยสมัยต่างๆ อันจะเป็นแนวทางให้ทราบถึงวัฒนธรรมทางความคิด ความเชื่อของคนไทยในอดีต ซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากอินเดียและขั้นตอนของวิวัฒนาการจนกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยในที่สุด นอกจากนี้ ยังเป็นการขยายขอบเขตความรู้ทางศิลปะ ศาสนา และโบราณคดีเกี่ยวกับเรื่องราวของยักษ์ อันเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความเจริญเติบโตของวัฒนธรรมของชาติ

วิธีวิจัย

1. ข้อมูลทางเอกสาร รวบรวมข้อมูลจากห้องสมุดต่างๆ คือ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร หอสมุดแห่งชาติพระนคร ห้องสมุดสยามสมาคม หอสมุดตำราพระราชานุญาต และ ห้องสมุดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

2. เก็บข้อมูลสนาม โดยการสำรวจ สัมภาษณ์หน่วยงานและบุคคลที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งจากหลักฐานทางโบราณคดีตามแหล่งข้อมูลต่างๆ เช่น พิพิธภัณฑสถานต่างๆ และแหล่งโบราณคดี ดังนี้

- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนารายณ์ราชินีเวศน์ จังหวัดลพบุรี

- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย
- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร
- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย จังหวัดลำพูน
- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสงขลา จังหวัดสงขลา
- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติมหาจักรีวงศ์ จังหวัดนครราชสีมา

นอกจากนี้ยังรวมถึงแหล่งโบราณสถาน และวัดต่าง ๆ ที่สำคัญทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคด้วย

ผลการวิจัย

รูปแบบของประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบในประเทศไทย

จากหลักฐานทางโบราณคดี ประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบในประเทศไทยมีทั้งที่สร้างขึ้นตามคติของศาสนาพราหมณ์ คติพุทธศาสนา และตามคติท้องถิ่นตั้งแต่สมัยศิลปะแบบทวารวดีที่อารยธรรมอินเดียจากภูมิภาคต่าง ๆ แพร่หลายมาสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประมาณพุทธศตวรรษที่ 7-8 หลักฐานที่แสดงถึงอารยธรรมอินเดียที่พบในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยมีร่องรอยว่าได้รับอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบคุปตะและหลังคุปตะค่อนข้างชัดเจน⁹ รวมทั้งหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรมรูปเคารพ และประติมากรรมที่ใช้ประดับศาสนสถาน

ประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบในประเทศไทยนั้น แบ่งตามลักษณะ และรูปแบบทางศิลปะจากหลักฐานทางโบราณวัตถุที่พบในแต่ละภาคได้ดังต่อไปนี้คือ

ศิลปะแบบทวารวดี (แบบมอญ)

ภาคกลาง

จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าประติมากรรมรูปยักษ์ ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบคุปตะและหลังคุปตะจากประเทศอินเดียที่แพร่หลายเข้ามาสู่ดินแดนในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณเรียกว่าชุมชนโบราณที่มีวัฒนธรรมแบบทวารวดี โบราณคดีที่พบแสดงให้เห็นความสำคัญของศาสนา 2 ศาสนาที่มีอิทธิพลอย่างมากในขณะนั้นคือ ศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูนิกายต่าง ๆ ศิลปะโบราณวัตถุสถานที่สร้างขึ้นในสมัยนี้จึงเกิดจากแรงบันดาลใจทางศาสนาทั้งสอง

ศิลปะโบราณวัตถุเนื่องในศาสนาพราหมณ์ก็มีปรากฏอยู่ในสมัยทวารวดีด้วย ได้แก่ ประติมากรรม รูปเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น เข้าใจว่าแม้ประชาชนจะนับถือพุทธศาสนา แต่ก็ยังเชื่อคติพราหมณ์ ด้วย ดังปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกที่พบที่จังหวัดนครปฐมเมื่อ พ.ศ. 2499 เป็นภาษามอญโบราณกล่าว ถึงการบำเพ็ญกุศลเพื่อบรรลุลิขิตพระคิวงะ แสดงว่าชาวทวารวดีเชื่อถือเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ด้วย

ประติมากรรมรูปยักษ์แบบทวารวดี แบ่งตามลักษณะและคติความเชื่อได้ดังนี้

1. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ที่ใช้ประดับชั้นฐานสถาปัตยกรรม

รูปแบบที่ 1 รูปยักษ์นั่งในท่ามหาราชลีลา (รูปที่ 1) เป็นประติมากรรมรูปยักษ์อ้วน นั่งอยู่ใน ชุ่มประดับเจดีย์ ร่างกายท่อนบนไม่สวมเสื้อผ้า นั่งเพียงโศติสวมมงกุฎเพชรพลอย มีทั้งที่สลักลอยเป็น ลูกประคำ ลายใบไม้มีวน ใ้ตุ่มหูเม็ดกลมขนาดใหญ่ ลักษณะท่านั่ง มีทั้งที่นั่งชันเข่าซ้าย หรือ ชันเข่าขวา หรือนั่งเอียงในลักษณะตามสบาย บ้างก็มีบริวารถือแส้ประกอบ ลักษณะของใบหน้าค่อนข้างสงบ นัยน์ตา เหลือบต่ำคล้ายกำลังนั่งสมาธิ ประติมากรรมรูปยักษ์ในกลุ่มนี้มีทั้งที่ทำด้วยปูนปั้นและดินเผา ใช้ประดับ เจดีย์ พบที่เจดีย์จุลประโทนจังหวัดนครปฐม บ้านคูบัวจังหวัดราชบุรี บ้านโคกไม้เดนอำเภอพยุหะคีรีจังหวัด นครสวรรค์ และอำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี

จากการศึกษาประติมากรรมรูปยักษ์นั่งในท่ามหาราชลีลา ทั้งในด้านคติและรูปแบบคาดว่างจะเผยแพร่เข้ามาพร้อมพุทธศาสนา และเมื่อศึกษาคติการสร้างงานศิลปะของชาวอินเดีย พบว่ามีลักษณะ คล้ายกับยักษ์ที่ทำหน้าที่เฝ้าประตู ตามความเชื่อที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณ

รูปแบบที่ 2 ยักษ์ในท่านั่งชันเข่า 2 ข้างเป็นประติมากรรมรูปยักษ์ในท่านั่งชันเข่า 2 ข้าง มือ ทั้งสองวางอยู่บนเข่า มีสัญลักษณ์แบบยักษ์โดยทั่วไป คือ อ้วน ท้องกลมใหญ่ ทรงผมมีทั้งที่ขมวดเป็น กันหอย เป็นมวยหรือปล่อยเป็นคลื่น บ้างก็โพกผ้าเป็นลายลูกโซ่ (รูปที่ 2) ลักษณะใบหน้าใหญ่ ตาโปน ปากแบะ ร่างกายท่อนบนไม่สวมเสื้อผ้า นั่งโศติ เครื่องประดับสวมเพียงตุ่มหู ซึ่งมีทั้งเป็นเม็ดกลมตัน มี ลวดลายเป็นเส้นวงกลมซ้อนกัน หรือเป็นชนิดห่วงกลม ประติมากรรมในกลุ่มนี้ใช้ประดับเจดีย์ ในลักษณะ ของรูปยักษ์แบก หรือคนแบก มีทั้งที่ทำด้วยรูปปั้นและดินเผา ได้แก่ รูปยักษ์นั่งชันเข่า ที่บ้านคูบัว จังหวัด ราชบุรี ยักษ์แบกพบที่อำเภอท่าเรือ จังหวัดกาญจนบุรี รูปยักษ์แคะ พบที่เมืองโบราณจันเสน จังหวัด นครสวรรค์ และรูปยักษ์นั่งชันเข่า พบที่วัดพระประโทน จังหวัดนครปฐม

รูปแบบที่ 3 รูปยักษ์แบก ประติมากรรมรูปยักษ์แบกในกลุ่มนี้มีสภาพชำรุดเสียหายจนไม่ สามารถกำหนดรูปแบบได้เพราะเหลือเพียงครึ่งตัว ทำด้วยดินเผา สวมมงกุฎทรงสูง ใ้ตุ่มหูเป็นห่วงกลม ใบหน้ายาว นัยน์ตาโปน ปากหนา พบที่บ้านโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ นอกจากนี้ยัง พบศิระะยักษ์ และใบหน้ายักษ์จากที่อื่น ๆ อีก ได้แก่ ใบหน้ายักษ์จากเมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ลักษณะนัยน์ตาโปน จมูกแบน ปากกว้าง ฟันซี่ใหญ่ ๆ ศิระะยักษ์ปูนปั้น พบที่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี

มีลักษณะผสมสายประปา นัยน์ตาโปน แยกเขี้ยว ศีรษะยักษ์ปูนปั้นพบที่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี มีลักษณะ นัยน์ตากกลมโปน หูยาว แยกเขี้ยว รวบผมขึ้น โบหน้ายักษ์รูปปั้นพบที่อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี มี ลักษณะคิ้วขมวด นัยน์ตาโปน จมูกแบน ปากแสดะ

2. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ที่ทำหน้าที่ทวารบาล รูปยักษ์ในกลุ่มนี้พบเพียงศีรษะ ลักษณะ เป็นประติมากรรมลอยตัว ใช้ประดับโบราณสถาน วัสดุที่ใช้มีทั้งทำด้วยปูนปั้นและดินเผา

นอกจากนี้ยังพบศีรษะยักษ์ปูนปั้นเป็นศิลปะทวารวดี จากวัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม (รูปที่ 3) ลักษณะเส้นผมขมวดเป็นก้นหอยทรงสูง หน้าผากลาด คิ้วโก่งสูงจรดกันที่สันจมูกเหนือคิ้วมีรอยย่น นัยน์ตาโปน จมูกแบน รูจมูกใหญ่ ปากแสดะ ฟันห่างซี่ใหญ่ ลักษณะใบหูทำอย่างหยาบ ๆ แสดงว่าอิทธิพล ของท้องถิ่นเริ่มเข้ามาผสมผสานในตอนนี้ เมื่อดูจากลักษณะริมฝีปาก จมูก และฟัน ลักษณะของยักษ์ ทวารบาลมีความคล้ายคลึงกับกลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์หรือสุร ที่พบบริเวณหน้าที่ทำการไปรษณีย์ จังหวัดลพบุรี ได้แก่ ศีรษะยักษ์ที่มีลักษณะคิ้วโก่งสูงจรดกันที่สันจมูก มีรอยย่นที่หน้าผาก นัยน์ตาโปน จมูกแบน ฟันซี่ใหญ่ แต่ต่างจากยักษ์ที่พบที่วัดพระเมรุ คือผมไม่ขมวดเป็นปมแหลม แต่ใบหูยาว มีเส้น กรอบหน้าหรือไผม มีหนวด กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 แสดงว่าเริ่มรับอิทธิพลศิลปะเขมร บ้างแล้ว สังเกตจากลักษณะใบหน้าที่เปลี่ยนเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีเส้นกรอบหน้า เส้นคิ้ว เส้นหนวด โดยเฉพาะ นัยน์ตาดัดขอบเป็นร่องลึกอย่างชัดเจน ปากที่หนา แบนกว้าง ก็เปลี่ยนเป็นรูปปากกาจมูกแบนตามแบบฉบับ เขมร ประติมากรรมกลุ่มนี้ได้แก่ เศียรยักษ์ที่เจดีย์กลางถนนสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หน้าที่ทำการ ไปรษณีย์ จังหวัดลพบุรี (รูปที่ 4) บางเศียรใส่ตุ้มหูเป็นห่วงกลมแบบศิลปะทวารวดี

จะเห็นได้ว่าประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบหน้าที่ทำการไปรษณีย์ จังหวัดลพบุรี มีความคล้ายคลึง กับประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบที่อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี เช่นเดียวกับที่พบในประติมากรรมพระพุทธรูป ซึ่งหม่อมเจ้าสุภัทราดิ ดิศกุล ทรงกล่าวไว้ว่าพระพุทธรูปแบบทวารวดีตอนกลางนั้น พระขนงเป็นเส้นนูน โด่งต่อเป็นรูปปีกกา พระเนตรค่อนข้างโปน และเมื่ออิทธิพลเขมรเข้ามาปะปนพระพักตร์เปลี่ยนเป็นรูป สี่เหลี่ยมตามแบบเขมร²

กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์แบบทวารวดีอีกกลุ่มหนึ่งที่คล้ายคลึงกับกลุ่มยักษ์ที่บริเวณหน้าที่ ทำการไปรษณีย์คือ กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ที่อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี และวัดเขาพระงาม อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมร อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 ประติมากรรม กลุ่มนี้มีทั้งที่ทำด้วยปูนปั้นและดินเผา ลักษณะของประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบที่อำเภออุททอง ส่วนใหญ่ เป็นเศียรยักษ์แสดงศิลปะทวารวดีผสมศิลปะเขมรหรือลพบุรี คือ ลักษณะใบหน้าค่อนข้างเหลี่ยม มีหนวด และเส้นกรอบหน้าอันเป็นแบบของศิลปะลพบุรี ลักษณะของคิ้วนูนเป็นรูปปีกกา นัยน์ตาโปนค่อนข้างดู เน้นเส้นขอบตา 2 ชั้น ดัดขอบเป็นร่องลึก ปากแสดะ หนา จมูกแบน เส้นผมขมวดเป็นก้นหอยทรงสูง ใส่ ตุ้มหูเป็นแผ่นกลม มีลายวงกลมซ้อนกัน ได้แก่ รูปเศียรยักษ์ดินเผาที่วัดเขาพระงาม (รูปที่ 19) ลักษณะ

เส้นผมเป็นคลื่น คิ้วต่อเป็นรูปปีกกา เส้นขอบตา 2 ชั้น ปากแหว่ มีเขี้ยวเล็ก ๆ ออกมานอกปาก ใส่ตุ้มหู เป็นเม็ดกลมตันมีลายดอกไม้ มีเส้นกรอบหน้า สวมกระบังหน้าและรัดเกล้าเป็นลวดลายใบไม้ ดอกไม้ แต่ที่เหนือริมฝีปากนั้นมีเส้นพรายซึ่งคล้ายคลึงกับยักซ์ที่อำเภออุทอง นอกจากนี้ประติมากรรมรูปบุคคลที่พบที่จังหวัดลำพูนก็มีลักษณะเส้นขอบปากหรือเส้นพรายคล้ายคลึงกับยักซ์ที่อำเภออุทอง คือลักษณะของเส้นขอบปากหรือเส้นพรายหยักเป็นรูปปีกกา เส้นขอบตา 2 ชั้น นัยน์ตาพอง เส้นคิ้วบางเป็นรูปปีกกา

3. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ที่เกี่ยวข้องกับเทพและเทพี เป็นประติมากรรมรูปยักษ์ที่เกี่ยวข้องกับคติการนับถือเทพและเทพีในฐานะเทพแห่งความมั่งคั่ง ความสมบูรณ์และเทพผู้ประทานบุตรและคุ้มครองเด็ก ตามคติในพุทธศาสนาหายาน วัสดุที่ใช้ได้แก่ ดินเผาเป็นแผ่นทั้งที่ใช้พิมพ์กดและขึ้นรูปด้วยมือ รวมทั้งหินสลักและปูนปั้น ประติมากรรมรูปยักษ์ในกลุ่มนี้ แบ่งตามลักษณะรูปแบบได้ดังนี้

รูปแบบที่ 1 ประติมากรรมรูปยักษ์ ที่มีคติความเชื่อว่ายักซ์มีฐานะเป็นผู้ดูแลและคุ้มครองเด็กแรกเกิด หรืออาจทำหน้าที่เป็นเทพารักษ์ประจำตัวเด็ก มีลักษณะเป็นยักษ์ฉี่ ที่พบหลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่

ก. รูปยักษ์ฉี่จากเมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5) ลักษณะเส้นผมหยิก ยาว ประป่า คิ้วหนูนโค้งจรดกันที่สันจมูก นัยน์ตาพองโต จมูกใหญ่ ริมฝีปากหนา ลักษณะทั่วไปดูร้าย มีฟันซี่ยาวแหลมคล้ายเขี้ยวสัตว์ รูปร่างอวบอ้วน นุ่งผ้าแนบเนื้อขมวดเป็นปมที่เอว แต่ยักษ์ฉี่บางตนก็แสดงอาการสงบมากกว่าดูร้าย เช่น ยักษ์ฉี่ที่พบที่ตรอกโกษา อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี

ข. รูปยักษ์ฉี่ หรือราชสี พบที่ตำบลพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี สภาพชำรุดเหลือเพียงท่อนบนของร่างกาย ใบหน้าใหญ่ ดูค่อนข้างร้ายคล้ายกับรูปยักษ์ในสมัยอินเดียโบราณที่สร้างตามคติพื้นเมืองในลัทธิบูชายักษ์ ซึ่งเชื่อยักษ์เป็นผู้คุ้มครองเด็กและสามารถประทานบุตรได้ และคตินี้คงแพร่หลายเข้ามาในวัฒนธรรมทวารวดี

ค. ประติมากรรมดินเผาแม่กับลูก (รูปที่ 6) พบที่เมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ทำเป็นรูปผู้หญิงแต่มีหน้าตาเหมือนยักษ์ มีเขี้ยว กำลังอุ้มลูกไว้บนตักอย่างอ่อนโยน เด็กทำท่าดูนม และมีเด็กอีกคนหนึ่งปีนคร่อมอยู่ที่ไหล่ซ้าย แสดงอาการเคลื่อนไหวซุกซนดูสุขภาพแข็งแรง ประติมากรรมรูปแม่กับลูกนี้น่าจะคล้ายคลึงกับคติเรื่องแม่ชื้อในท้องถิ่นเพราะทำเป็นรูปผู้หญิงมีหน้าคล้ายยักษ์ มีหน้าที่คอยดูแลเด็กตามความเชื่อของคนในสมัยโบราณ

รูปแบบที่ 2 ประติมากรรมรูปเทพกุเวร รูปแบบของเทพกุเวรในสมัยทวารวดีมักจะทำควบคู่ไปกับคชลักษณ์ ซึ่งพบจากเหรียญดินเผาและแผ่นดินเผา ที่พบในประเทศไทยมีความคล้ายคลึงกับศิลปะอินเดียแบบคุปตะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 เทพกุเวรมีลักษณะอ้วน พุงพลุ้ย สวมมงกุฏ นั่งชันเข่าวามีโหลสมบัติ 2 ใบ อยู่ 2 ข้าง และคชลักษณ์มีแสดงด้วยรูปสตรีสวมมงกุฏ นั่งท่าอรรชรปรยง* ชูดอกบัว 2

* อรรชรปรยงก์ เป็นท่านั่งสมาธิ (อยู่บนฐานที่เป็นชั้น) แขนงเท้าออกทั้ง 2 ข้าง

ดอก เสมอระดับไหล่ มีข้าง 2 เชือก ชูหม้อน้ำอยู่ 2 ข้าง พบที่ตำบลหนองโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม และที่เมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์

เทพกษेत्रเป็นที่นับถือในหมู่พ่อค้า แม่ค้า จะมาบูชาก่อนที่จะออกไปค้าขาย คติความเชื่อนี้สืบทอดมาจากอินเดีย คือพ่อค้าในอินเดียในสมัยโบราณจะแสดงความเคารพเทพกษेत्रก่อนจะเดินทางไปค้าขาย นอกจากนี้เทพกษेत्रยังได้รับการบูชาในฐานะเทพแห่งความมั่งคั่ง ร่ำรวย ทั้งในคติพุทธศาสนาเถรวาทและในศาสนาฮินดู การนับถือเทพกษेत्रคงเข้ามาในไทย พร้อมกับอารยธรรมอินเดียที่แพร่เข้ามาสู่เอเชียอาคเนย์ สำหรับในประเทศไทยผู้ที่นำเข้ามาคงได้แก่พ่อค้าชาวอินเดีย การนับถือเทพกษेत्रพบทั้งในภาคกลางและภาคใต้ อันเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมาก่อนในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16

ภาคเหนือ

ศิลปะแบบทวารวดีพบที่จังหวัดลำพูนเป็นส่วนใหญ่ รูปแบบของประติมากรรมรูปยักษ์เป็นศิลปะมอญ (ทวารวดี) ผสมกับศิลปะเขมร (ศิลปะแบบลพบุรี) ประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบมีเพียงเศียรสภาพชำรุด เป็นยักษ์ประดับโบราณสถาน ทำหน้าที่ทวารบาลได้แก่ เศียรยักษ์ปูนปั้นจากวัดพระธาตุศรีบุญไชย ลักษณะใบหน้ายาว โหนกแก้มสูง นัยน์ตาโปนกลม คิ้วหนูนเป็นสัน ปากเผยกว้างในลักษณะยิ้ม มีหนวดส่วนบนศีรษะมีลักษณะเหมือนสวมกระบังหน้าทรงเตี้ย เส้นผมเป็นคลื่น เศียรยักษ์ปูนปั้นจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติลำพูน เส้นผมขมวดเป็นก้นหอยทรงสูง ใบหน้าค่อนข้างเหลี่ยมมีกรอบหน้า คิ้วต่อเป็นรูปปีกกา นัยน์ตาโปน จมูกแบนใหญ่ ปากแฉะมีเส้นขอบปาก มีหนวด

ลักษณะของเศียรยักษ์ที่พบที่วัดพระธาตุศรีบุญไชยจัดอยู่ในแบบศิลปะทวารวดีตอนปลาย ซึ่งเริ่มจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 เมื่อเปรียบเทียบกับประติมากรรมรูปยักษ์ในภาคกลางจะคล้ายคลึงกับประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบบริเวณหน้าที่ทำการไปรษณีย์ จังหวัดลพบุรี และพบที่อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี แสดงถึงความสัมพันธ์กันทางศิลปะวัฒนธรรมในกลุ่มน้ำเจ้าพระยากับภาคเหนือ

ศิลปะแบบลพบุรี (แบบเขมร)

ภาคกลาง

ประติมากรรมรูปยักษ์ในศิลปะแบบลพบุรี หรือศิลปะแบบเขมรที่พบในภาคกลางของประเทศไทยแถบจังหวัดลพบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรีและกาญจนบุรี ใช้ประดับสถาปัตยกรรม ซึ่งสามารถจัดกลุ่มได้ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ที่ทำหน้าที่ทวารบาล ประติมากรรมในกลุ่มนี้มักพบเพียงเศียรยักษ์ แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีและลักษณะของประติมากรรมเมื่อเปรียบเทียบกับศิลปะเขมรจัดอยู่ในกลุ่ม

ยักษ์ทวารบาล ซึ่งใช้ประดับประตูทางเข้าศาสนสถาน จัดเป็นประติมากรรมศิลปะสลักลอยตัว นิยมทำด้วยหินทราย มักทำให้มีขนาดใหญ่ เทอะทะ ขาสลักให้ใหญ่เกินจริง นัยน์ตามีทั้ง 2 ตา และ 3 ตา ใบหน้ามีลักษณะยิ้มมากกว่าดุร้าย ไม่สวมเสื้อผ้าจริงแต่มีการสลักอย่างประณีต จัดเป็นศิลปะแบบเขมรมัยบาเยน (รูปที่ 6) แบ่งเป็น

รูปแบบที่ 1 ยักษ์ทวารบาลที่มีนัยน์ตาโปน (รูปที่ 20) สลักด้วยหินทราย รูปแบบนี้พบที่วัดทวารวดี จังหวัดลพบุรี เป็นเศียรยักษ์ขนาดใหญ่ ใบหน้าสี่เหลี่ยม หน้าผากกว้าง คิ้วจรดกันที่สันจมูก นัยน์ตาโปน จมูกแบน ปากแหว่ มีเขี้ยวข้างล่างเล็ก ๆ มีหนวด เส้นแครงสลักเป็นเส้นบาง ๆ เส้นผมขมวดเป็นก้อนหอย มีร่องแบ่งที่คาง หูยาวเกือบจรดปาก รัดเกล้ามงกุฎมี 2 แบบ คือ รูปทรงกระบอกปลายผายออก และรูปปรางค์ ส่วนตุ้มหูมีลักษณะเป็นเม็ดกลมมีลายดอกไม้

รูปแบบที่ 2 ยักษ์ทวารบาลที่มีนัยน์ตาเหลือบต่ำ ยาวรี ได้แก่ ยักษ์ทวารบาลจากวัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี และเศียรทวารบาลจากโบราณสถานที่เป็นเนินทางพระ อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี ทำด้วยหินทราย ลักษณะของใบหน้าคล้ายรูปแบบที่ 1 แต่เศียรยักษ์ที่เป็นเนินทางพระมีตาที่สามหรืออุณาโลม และคิ้วแยกจากกัน รัดเกล้ามงกุฎเป็นชั้นเดียวกัน ประกอบด้วยลวดลายใบไม้และลายลูกประคำ ยอดมงกุฎเป็นรูปบัวตูม มีลายกลีบบัวซ้อนขึ้นไปเป็นชั้น (รูปที่ 7) แต่ทวารบาลที่วัดนครโกษามีผมสยายยาวประบ่า สวมกระบังหน้า ยอดมงกุฎเป็นรูปทรงบัวตูม สวมสร้อยคอ นุ่งโจงกระเบนสั้น มีชายพับออกมด้านหน้าซึ่งสลักอย่างง่าย ๆ เป็นเส้นบาง ๆ ขาสลักใหญ่เกินจริงคล้ายกับยักษ์ทวารบาลที่ประตูทางเข้าหน้าปราสาทนครธรรม

รูปแบบที่ 3 ยักษ์ทวารบาล นัยน์ตาปิดสนิททำด้วยหินทราย ได้แก่ เศียรทวารบาลที่วัดทวารวดี จังหวัดลพบุรี (รูปที่ 21) ลักษณะใบหน้ารูปสี่เหลี่ยม คิ้วยาวจรดกันที่สันจมูก มีตาที่สามตั้งขวางที่หน้าผาก จมูกแบน ปากแหว่ บ้างก็มีเขี้ยวข้างบน ลักษณะของรัดเกล้ามงกุฎเป็นรูปบัวตูม กระบังหน้าเป็นลายลูกประคำและลายดอกไม้ สีหน้ายิ้ม

2. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ที่ใช้ประดับขั้นฐานสถาปัตยกรรม นิยมใช้ประดับฐานปรางค์ชั้นบนสุดของปราสาท เช่น พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี เนินทางพระ จังหวัดสุพรรณบุรี มีปูนปั้นรูปยักษ์หรืออสูรประดับสถาปัตยกรรมก่อด้วยศิลาแลงและหุ้มด้วยปูนปั้น มีลวดลายประกอบ แบ่งเป็น

รูปแบบที่ 1 รูปปูนปั้นใบหน้ายักษ์หรืออสูร เรียงเป็นแถว ประดับฐานพระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี ลักษณะใบหน้าเหลี่ยม นัยน์ตากกลมโต คิ้วขมวด ใบหน้ามีทั้งยิ้มและดุร้าย ริมฝีปากห้อยลง คางสลักเป็นเส้นแครงปลายโค้งขึ้น สวมกระบังหน้าซ้อนเป็นชั้นแบบทรงเทริดเต็มกรอบหน้า ลวดลายเป็นเส้นขีด ลายดอกไม้ ส่วนเส้นกรอบหน้ามีทั้งวงกลม รูปไข่ และเส้นขอบรูปปีกกา

ลักษณะของใบหน้าคล้ายกับรูปอสูรที่ประตูทางเข้าปราสาทพระขรรค์ เมืองพระนครศรีอยุธยา

ประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย การตกแต่งภาพปูนปั้นที่ฐานของสถาปัตยกรรมนี้คงได้รับอิทธิพลจากศิลปะมอญ (ทวารวดี) และกลายเป็นอิทธิพลเกี่ยวกับการทำรูปยักษ์แบกมาร ที่ใช้ประดับศาสนสถานในสมัยสุโขทัย ออยุธยา เรื่อยมาจนถึงสมัยหลัง⁵

รูปแบบที่ 2 ใบหน้าบุคคลหรือสุรปุณปั้น สูง 22 ซม. บนกลีบขนุนปรารักษ์พบที่เนินทางพระอำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี ลักษณะใบหน้ากลม นัยน์ตาโปนกลมโต ริมฝีปากแหว่ห้อยคล้ายกับยักษ์ปูนปั้นที่พระปรารักษ์สามยอด แต่ไม่มีเส้นเคราและไม่สวมกระบังหน้า ลักษณะเส้นกรอบหน้าโค้งลงไปมาเต็มกรอบหน้า เหนือหน้าผากสลักเป็นเส้นขีดอย่างง่าย ๆ มีลายลูกประคำ 3 เม็ดเหนือศีรษะ

ภาคเหนือ

สันนิษฐานได้ว่าศิลปะเขมรแบบบายนแพร่ขึ้นมาทางเหนือ แต่เดิมอาจเป็นทวารวดี แต่มาดัดแปลงเป็นวัดพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ประติมากรรมรูปยักษ์ที่จังหวัดสุโขทัย ได้แก่ภาพสลักเล่าเรื่องทำด้วยปูนปั้น บนหน้าบันพระปรารักษ์ด้านทิศเหนือวัดพระพายหลวง แสดงภาพยักษ์ในท่าเดินและทำตีตึก³ (ปัจจุบันกระเทาะเสียหายหมด) ทำเดินนี้อาจเป็นการเดินอย่างโชน เห็นเพียงภาพปูนปั้นส่วนล่างเป็นรูปยักษ์ยืนกางขาในท่าเดิน เคียวยักษ์ทวารบาลทำด้วยหินชนวน (รูปที่ 22) ซึ่งเจ้าอาวาสวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย มอบให้พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ รวมคำแห่ง ลักษณะของทวารบาลคล้ายกับทวารบาลที่พบที่วัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี และที่เนินทางพระ จังหวัดสุพรรณบุรี คือมีลักษณะใบหน้าค่อนข้างเหลี่ยม นัยน์ตาวาวรีเหลือบต่ามีเส้นขอบตา 2 ชั้น ปากแหว่ แสดงอาการยิ้ม มีหนวดและเคราซึ่งสลักเป็นเส้นบาง ๆ สวมกระบังหน้าแบบเรียบ ไม่มีลวดลาย ที่ยอดมงกุฎเป็นรูปคล้ายพุ่มปรารักษ์ ไม่มีลวดลาย

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเป็นเขตศิลปวัฒนธรรม ที่แพร่หลายมาจากประเทศเขมร มีโบราณสถาน เช่น ปราสาทหิน ประติมากรรมรูปเคารพในแบบศิลปะลพบุรีอยู่ทั่วไป หลักฐานที่แสดงถึงอารยธรรมแบบเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ได้แก่ ศิลปินประติมากรรมและสถาปนิกเป็นตัวอย่างแบบเขมรโบราณและภาษาสันสกฤต โบราณวัตถุที่พบส่วนมากเป็นประติมากรรมรูปเคารพในพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน หินยาน ตั้งแต่ราวตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 12 กลางพุทธศตวรรษที่ 14 จนกระทั่งถึงราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งตรงกับยุคของศิลปะเขมรแบบบายน

ประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แบ่งเป็นกลุ่มตามลักษณะรูปแบบได้ดังนี้

1. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ในภาพสลักเล่าเรื่อง ประติมากรวิทยาของภาพสลักที่ปรากฏบนทับหลัง หน้าบันของสถาปัตยกรรม เป็นลักษณะประติมากรวิทยาในลัทธิไวษณพนิกาย โดยเฉพาะในมหา-

ภาพรามาณะตอนต่าง ๆ เป็นเรื่องราวของพระนารายณ์จากภาพเล่าเรื่องในรามาวตาร ประติมากรรมรูปยักษ์ในภาพสลักเล่าเรื่องมักเป็นยักษ์ตนสำคัญในรามเกียรติ์ ได้แก่ ภาพสลักเล่าเรื่องตอนทศกัณฐ์ลักนางสีดา บนหน้าบันปราสาทหินพนมรุ้ง⁶ จังหวัดบุรีรัมย์ (รูปที่ 8) แสดงรูปทศกัณฐ์สิบเศียรประทับบนราชรถสวมกระบังหน้าปลายผายออกคล้ายกับปีกนกแบบศิลปะนครวัด สวมตุ้มหูแบบห่วงกลม เป็นภาพอยู่กลางหน้าบัน ภาพสลักเล่าเรื่องตอนพิราพลักพานางสีดา บนหน้าบันปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ แสดงสีหน้าดูร้ายนัยน์ตาไปนกลม แยกเขี้ยว สวมกระบังหน้า ปลายผายออกสลักลวดลายดอกไม้ขนาดใหญ่ 3 ดอก สวมตุ้มหูแบบห่วงกลม มีลวดลาย มือขวาถือกระบอง มือซ้ายอุ้มนางสีดา พิราพสวมเครื่องประดับอาภรณ์มากมาย กรองคอประดับลายพวงอุบะแบบศิลปะนครวัด ส่วนนางสีดาเกล้าผมสวมศิราภรณ์ทรงสูง ใส่ตุ้มหูยาวเป็นห่วงซ้อนกันแบบก้านขด

ภาพสลักเล่าเรื่องที่ปราสาทหินพนมรุ้ง เป็นภาพสลักในรามาวตาร มีมากที่สุดคือเรื่องราวของมหากาพย์รามาณะ นอกจากที่กล่าวมาแล้วยังมีภาพพระราม พระลักษมณ์รบกับพิราพ พระราม พระลักษมณ์รบกับกุมภกัณฐ์ และตอนอื่น ๆ ประติมากรรมภาพยักษ์ในภาพสลักนั้นจัดเป็นแบบศิลปะนครวัด

นอกจากที่ปราสาทหินพนมรุ้ง ภาพสลักเล่าเรื่องในรามาวตารที่มีรูปยักษ์ยังพบที่ปราสาทหินพิมาย เช่นภาพบนหน้าบันและทับหลังที่มุขด้านตะวันออกของปราสาทหินพิมายองค์กลาง บนหน้าบันเข้าใจว่าเป็นภาพท้าวมาลีวราชว่าความ ส่วนทับหลังแสดงภาพพระลักษมณ์กำลังตัดจมูกนางสามนักษา เป็นศิลปะลพบุรีแบบนครวัด มีอายุราว พ.ศ. 1650–1675

2. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ทำหน้าที่ทวารบาล เป็นประติมากรรมหินสลักลอยตัว ใช้ประดับทางเข้าศาสนสถาน ทำหน้าที่เฝ้าสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ สามารถแบ่งตามลักษณะรูปแบบได้ดังนี้ คือ

– รูปยักษ์ทวารบาลยืนตรง มือกุมกระบองไว้ด้านหน้า เป็นหินสลักลอยตัว พบที่ปราสาทหินบ้านพลวง จังหวัดสุรินทร์ (รูปที่ 23) สวมกระบังหน้าแบบเรียบไม่มีลวดลาย ยอดมงกุฎเป็นทรงพุ่มปรางค์ ใบหูยาว โบกหน้าแสดงความสงบ นุ่งโจงกระเบนสั้น ถือกระบองขนาดใหญ่ไว้ด้านหน้าอายุราว พ.ศ. 1600–1650 เป็นศิลปะแบบปาปวน

– รูปยักษ์ทวารบาลยืนตรง มือกุมกระบอง เป็นศิลปะสลักพบที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ สวมมงกุฎรูปทรงกระบอก นัยน์ตาเหลือบต่ำ ปากแหว่ง สวมกำไลต้นแขนและเท้า สวมกรองคอ แขนเข้ารูด ทั้งสองข้าง พอดูออกว่าทำท่ากุมกระบอง นุ่งโจงกระเบนสั้นสลักเป็นเส้นอย่างง่าย ๆ ทิ้งชายตรงหน้าท้อง ขาสลักใหญ่เกินจริง จัดเป็นศิลปะเขมรแบบบายัน มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18

รูปทวารบาลยืนตรงนี้ยังพบที่อื่น ๆ อีก เช่น ที่สองข้างประตูทางเข้าปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ เป็นรูปสลักนูนขึ้นมา ที่ปราสาทหินพนมรุ้งนี้ยังพบยักษ์ทวารบาลในทำนองขันเขาด้วย

3. กลุ่มประติมากรรมรูปเทพกุเวร (เจ้าแห่งยักษ์) เป็นเทพรักษาทิศ พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย มีรูปแบบต่างจากเทพรักษาทิศในอินเดีย คือไม่ได้เป็นเทพแห่งความมั่งคั่งเหมือนรูปเทพกุเวรในอินเดีย เทพกุเวรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนมากมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16–18 เช่น รูปเทพกุเวรพบที่ปราสาทหินพนมรุ้งและปราสาทหินพิมาย สลักอยู่บนกลีบบนพรางค์ด้านทิศเหนือ มีฐานะเป็นเทพรักษาทิศหรือโลกบาลตามคติในศาสนาฮินดูและพุทธ มักสลักเป็นเทพประทับนั่งชันเข่าอยู่บนพานหนะ ซึ่งอาจเป็นสิ่งหรือม้าแต่มีหน้าตาแบบเดียวกันกับยักษ์ มือถือกระบองเป็นอาวุธ ซึ่งแตกต่างจากคติเดิมในอินเดียที่ประทับบนหลังช้างประจำทิศเหนือ แต่ศิลปะเขมรในประเทศไทยจะมีรูปร่างลักษณะและการแต่งกายเป็นแบบเขมร เช่น รูปเทพกุเวรที่ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เข้าใจว่าเดิมคงอยู่ติดกับหลังคาปราสาทหินทางทิศเหนือ เมื่อมีการบูรณะจึงได้รื้อออก สภาพชำรุด ภาพสลักลือเลือน สลักด้วยหินทรายสูง 120 ซม. เทพกุเวรองค์นี้ชันเข่าอยู่บนหลังสิงห์

ภาคใต้

ในภาคใต้ของประเทศไทย พบประติมากรรมรูปยักษ์ที่แสดงอิทธิพลศิลปะในคาบสมุทรมภาคใต้ อาจเริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14 โดยศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดีทางจดหมายเหตุและจารึก เป็นงานประติมากรรมที่รับอิทธิพลเขมรจากภาคกลางของประเทศไทยอีกทีหนึ่งในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 19 แต่ในภาคใต้พบน้อยมากเท่าที่พบมีประติมากรรมรูปยักษ์แบก ถือกระบองอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมของพระพุทธรูปประทับยืนสำริด สลักนูนสูง คล้ายศิลปะเขมรแบบบายน พบที่วัดบางตรา อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช (รูปที่ 9) กำหนดอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงราวกลางพุทธศตวรรษที่ 19

ลักษณะยักษ์แบกนั่งชันเข่า 2 ข้าง ถือกระบองในมือซ้าย เป็นลักษณะของยักษ์หรือผู้รักษาแผ่นดิน มีหน้าตาดู นัยน์ตาโปน จมูกแบน ปากแหว่ ผมหยิกคาคด้วยลูกประคำ ใส่ตุ้มหูแบบห่วงกลม ลักษณะคล้ายยักษ์ในศิลปะบายนของเขมร แต่รูปยักษ์และพระพุทธรูปที่ทำด้วยสำริดนี้อาจได้รับอิทธิพลจากประติมากรรมสำริดของจีนสมัยราชวงศ์ถังก็เป็นได้

ศิลปะแบบสุโขทัย

ประติมากรรมรูปยักษ์ในศิลปะแบบสุโขทัย มีทั้งที่ทำด้วยปูนปั้น เพราะคุณสมบัติของปูนปั้นมีความแข็งแรงทนทานต่อสภาพดินฟ้าอากาศ นอกจากปูนปั้นก็มีดินเผาและเคลือบสังคโลกมีทั้งเคลือบขาวและเคลือบเขียว (Celadon) มีทั้งขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ ใช้ประดับสถาปัตยกรรม ที่พบในภาคเหนือตอนล่าง เช่น จังหวัดสุโขทัย กำแพงเพชร พิษณุโลก เป็นต้น นิยมใช้ประดับฐานเจดีย์ในลักษณะของยักษ์แบกหรือยักษ์ค้ำ เช่นเดียวกับรูปช้างแบก เทวดา นางอัปสร และกนิษฐ ในสมัยสุโขทัยพบที่เจดีย์สี่ห้อง วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย ฐานเจดีย์วัดช้างรอบ จังหวัดกำแพงเพชร เป็นต้น

คติและรูปแบบของยักษ์แบบศิลปะสุโขทัยสามารถแบ่งกลุ่มตามรูปแบบ ได้ดังนี้

1. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ทวารบาล ใช้ประดับทางเข้าศาสนสถาน เป็นที่นิยมในสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะยักษ์ที่ทำด้วยสังคโลกมีขนาดต่าง ๆ กัน ซึ่งส่วนมากจะยืนในท่ากุมกระบอง ทำหน้าที่รักษาประตูทางเข้าพุทธสถาน รูปยักษ์ที่ทำด้วยดินเผาที่มีทั้งเคลือบขาวและเขียวไข่กา เขียนลายด้วยสีดำ ลักษณะหน้าตาไม่ดูเหมือนในสมัยอยุธยา ส่วนที่ทำด้วยปูนปั้นจะมีขนาดใหญ่ แต่มีจำนวนน้อยกว่า ลักษณะโดยทั่วไปยังรับอิทธิพลมาจากศิลปะเขมรแบบบายน เช่น การนุ่งผ้าโจงกระเบนสั้นและลักษณะของคิ้ว ตา และการแยกเขี้ยว คล้ายกับยักษ์ในศิลปะแบบเขมร แต่ยักษ์ในสมัยสุโขทัยก็ยังมีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ซึ่งเป็นแบบฉบับของตนเอง

กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ทวารบาลแบ่งตามรูปแบบได้ดังนี้

รูปแบบที่ 1 ยักษ์ทวารบาลยืนตรงในท่ากุมกระบองไว้ด้านหน้า สวมมงกุฎทรงสูงยอดแหลม รูปดอกบัวตูมซ้อนกัน 3 ชั้น จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร (รูปที่ 10) สวมกระบังหน้าลายลูกประคำ ลายดอกไม้ ลายประจำยาม แสดงอาการยิ้ม คิ้วโก่ง ตาพอง จมูกโต มีหนวด ปากแสดะ ใส่ตุ้มหูยาวจรดปาก คล้ายพระพุทธรูปในศิลปะแบบลพบุรี มีกรอบหน้าและเส้นศรानุนโค้งขึ้นจรดริมฝีปากล่าง ไม้ใส่เสื่อ สวมกำไลต้นแขน กำไลมือ สร้อยคอเป็นแผง 2 ชั้น สลักลายลูกประคำโยงมาที่ลำตัวคล้ายเชือกรอบชายโครง นุ่งผ้าโจงกระเบนสั้น มือทั้งสองกุมกระบอง โดยมือซ้ายวางทับมือขวา ยักษ์ทวารบาลสังคโลกสีเขียวไข่กา ยืนตรงในท่ากุมกระบอง มือขวาวางทับมือซ้าย สวมมงกุฎยอดแหลมรูปบัวตูม ลักษณะเป็นต่อมกลม มีอินทนูที่ไหล่ (รูปที่ 11)

รูปแบบที่ 2 ยักษ์ทวารบาลสังคโลก มือทั้งสองประคองลูกแก้ว สภาพชำรุด เหลือเพียงส่วนบน เป็นสังคโลกเคลือบเขียวขนาดใหญ่ สวมมงกุฎทรงพุ่มยอดปรางค์ หน้าเหลี่ยม ดากลมโปน จมูกใหญ่ คิ้วขมวด แยกเขี้ยว มีหนวดเครา คางเป็นร่อง ลักษณะใบหน้าคล้ายกับหน้ายักษ์หรืออสูรในศิลปะเขมรแบบบายน

นอกจากนี้ยังพบเศียรยักษ์สังคโลกเคลือบเขียว จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครวัด ลักษณะสวมมงกุฎรูปทรงกระบอก กระบังหน้าเป็นลายลูกประคำ ลายดอกไม้ (แม่ลาย) นัยน์ดากลมโปน คิ้วคอก มีหนวดเครา มีร่องที่คาง ส่วนเศียรยักษ์สังคโลกเคลือบเขียว จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยามีรูปแบบของใบหน้าคล้ายคลึงกับที่พบที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครวัด สวมมงกุฎปลายเป็นรูปทรงกระบอก ยอดแหลม และเศียรยักษ์รูปปูนปั้นจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง อายูราวพุทธศตวรรษที่ 19 ลักษณะใบหน้ารูปสี่เหลี่ยม นัยน์ดากลมโปน จมูกแบน ปากขบ แยกเขี้ยว สวมกระบังหน้าเรียบไม่มีลวดลาย สภาพชำรุด

รูปแบบที่ 3 ยักษ์ยืนชันเข่า ถือกระบองลายเกลียวเชือกพาดบ่า จากวัดช้างล้อม อำเภอศรีสัชนาลัย

จังหวัดสุโขทัย (รูปที่ 12) สูงประมาณ 6 นิ้ว เป็นยักษ์สำริด สวมมงกุฎทรงสูง ยอดเป็นรูปดอกบัวตูม ซ้อนกัน 4 ชั้น ลักษณะใบหน้าคล้ายกับยักษ์ในรูปแบบที่ 1 แต่สวมกระบังหน้าเรียบไม่มีลวดลาย ใส่ตุ้มหู เป็นห่วงกลมขนาดใหญ่ นุ่งโจงกระเบนสั้นทิ้งชายผ้าด้านหน้าเป็นรูปใบไม้สามเหลี่ยมมีลวดลาย ยักษ์มีขนาดเล็ก เพราะต้องการจำลองประดับพุทธสถานจำลองในสมัยสุโขทัย คาดว่าคงจะได้รับคติพุทธมหายาน สกุลช่าง ปาละ – เสนะ จากแคว้นพิหาร เบงกอล และสกุลช่างอินเดียใต้ โดยเฉพาะการหล่อสำริดในงานประติมากรรม

2. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ที่ใช้ประดับชั้นฐานสถาปัตยกรรม ในลักษณะของรูปยักษ์แบก หรือยักษ์ค้ำ ใช้ประดับฐานเจดีย์ตามพุทธสถาน เช่น ฐานเจดีย์วัดมหาธาตุ ฐานเจดีย์วัดเจดีย์สี่ห้อง จังหวัดสุโขทัย เป็นต้น นิยมทำด้วยปูนปั้นประดับลวดลายเช่นเดียวกับการทำรูปช้างแบกสิงห์แบก ตามคติในศาสนาพุทธ ซึ่งหมายถึงเครื่องค้ำชูพุทธศาสนา หรืออาจเป็นคติในเรื่องอสูรชั้นบาดาล จากเขา “ตรีภูฏ” ตามคติเรื่องเขาพระสุเมรุในไตรภูมิพระร่วง⁴

กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ที่ใช้ประดับชั้นฐานสถาปัตยกรรม สามารถแบ่งตามลักษณะรูปแบบได้ ดังนี้

รูปแบบที่ 1 รูปยักษ์แบกในท่ายืนชันเข่า แยก 2 มือ ได้แก่ รูปยักษ์แบกปูนปั้นที่ฐานเจดีย์วัดเจดีย์สี่ห้อง จังหวัดสุโขทัย ลักษณะของยักษ์ยืนชันเข่าแยกขา นุ่งโจงกระเบนสั้นทิ้งชายผ้าด้านหน้า ไม่สวมเสื้อ สวมเครื่องประดับแบบยักษ์ทวารบาลในรูปแบบที่ 1 ไม่มีศีรษะเนื่องจากชำรุดเสียหาย

รูปแบบที่ 2 รูปยักษ์แคะในท่าใช้หลังแบกหรือค้ำฐานเจดีย์ทำด้วยปูนปั้น ได้แก่ยักษ์แบกที่ฐานเจดีย์ด้านตะวันตก วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย เป็นยักษ์ในท่าใช้แขนทั้ง 2 ข้างทำอยู่ที่ฐานบัวคว่ำ ยักษ์แคะมีทั้งหมด 3 ตน อยู่ที่ मुखและด้านข้าง ยักษ์ที่อยู่ด้านข้าง 2 ตน นั่งชันเข่าใช้หลังแบกและมือแบกมือเดียว นัยน์ตากลมโปน จมูกแบน คิ้วโก่งนูนสูง ย่น ยิ้มแย้มเขี้ยว สวมกระบังหน้าทรงสูงประดับลายลูกประคำ ดอกไม้ทศ สวมสร้อยลายลูกประคำมีเชือกห้อยที่ทรงออก

รูปแบบที่ 3 ยักษ์แคะในท่างั่งชันเข่าข้างเดียว แยกมือเดียวคล้ายกับรูปแบบที่ 2 คือมีทั้งหมด 3 ตน ที่ मुखและด้านข้างของฐานเจดีย์ แต่ที่เหนือศีรษะมีรูปวงกลมคล้ายรัศมีหรือประภาณณฑล ได้แก่ยักษ์ปูนปั้นที่ฐานเจดีย์ วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย

รูปแบบที่ 4 รูปยักษ์แบก 2 มือ ในท่าเหาะ ได้แก่ ยักษ์ที่ฐานเจดีย์ วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย ทำด้วยปูนปั้น สลับกับช้างแบก หน้ายักษ์ถูกสกัดหายไป แต่ยังเห็นว่าสวมตุ้มหูแบบเม็ดกลมตัน มีลวดลายภายใน สวมสร้อย กำไลขนาดใหญ่ 3 วง ทั้งที่แขน ข้อมือ และข้อเท้า ที่เอวคาดไว้ด้วยเชือกถักลายเกลียว เชือก ร่างกายส่วนบนเปลือยเปล่า แลเห็นกล้ามเนื้อ อูสมบูรณ์ แข็งแรง

รูปแบบที่ 5 รูปยักษ์เหาะ แยกเทวดาไว้บนหลัง ได้แก่ ยักษ์ที่ซุ้มใต้ฐานเจดีย์ วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย ใบหน้ายักษ์ถูกสกัดไป แต่ยังเห็นตุ้มหูเม็ดกลมตันมีลวดลาย เครื่องประดับคล้ายกับรูปแบบที่ 4

ศิลปะแบบอุททอง-อยุธยา

ประติมากรรมรูปยักษ์ศิลปะอุททองระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-20 และศิลปะอยุธยาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20-23 ประติมากรรมในระยษนี้มักทำจากวัสดุจำพวกไม้ (โดยเฉพาะไม้สัก) ปูนปั้น และดินเผา เพื่อใช้เป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะกับศาสนสถาน ตัวอย่างประติมากรรมแบบนี้ พบที่บริเวณสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สุพรรณบุรี อยุธยา นครปฐม กำแพงเพชร เพชรบุรี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

คติและรูปแบบของประติมากรรมรูปยักษ์แบบอุททอง-อยุธยา อาจแบ่งกลุ่มตามรูปแบบได้ดังนี้

1. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ที่ใช้ประดับตกแต่งขั้นฐานของสถาปัตยกรรม สามารถแบ่งกลุ่มย่อยตามลักษณะหน้าที่ ดังนี้คือ

1.1 รูปยักษ์แบก ได้แก่ ยักษ์ปูนปั้นประดับฐานพระปรางค์วัดพระราม ส่วนศีรษะชำรุด เป็นยักษ์แบกนั่งชันเข่า ด้านหนึ่งคุกเข่า ด้านหนึ่งแบกฐานพระปรางค์ สลับกันคือ ตนหนึ่งแบกด้วยมือซ้าย อีกตนหนึ่งแบกด้วยมือขวา สวมกำไลข้อมือและสวมกำไลต้นแขนมีเชือกรัดอกและเอว สวมโจงกระเบนสั้น ไม่สวมเสื่อ

ยักษ์ปูนปั้นหน้าบันโบสถ์วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี อยู่ด้านตะวันตก เป็นภาพยักษ์แบกเทวดา ซึ่งยืนอยู่บนไหล่ของยักษ์ที่นั่งในท่าขัดสมาธิพนมมือ มีเชือกเป็นสร้อยคอ สวมมงกุฎรูปดอกบัวตูม นัยน์ตาโหลง คิ้วเป็นลายกนก มีหนวด มีสี่มือ สองมือบนพนม สองมือล่างจับเถากนกเปลว (หางมือ) นั่งอยู่บนดอกบัวกลีบซ้อน 2 ชั้น ใส่กำไลต้นแขน 1 วง ข้อมือ 2 วง

รูปยักษ์แบกที่ฐานพระพุทธรูป ทำด้วยสำริด จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ศิลปะอยุธยาพุทธศตวรรษที่ 21-22 ลักษณะของยักษ์สวมมงกุฎทรงกระบอกยอดตัด ทำหน้านิ้วคิ้วขมวดตาโหลงกลม ปากแฉะ สวมสังวาลย์เป็นเชือกคล้องแขน มีหนวด (รูปที่ 13)

1.2 รูปยักษ์ปักบนขั้นรัตนคคต์ของปรางค์ พบที่วัดมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี และปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ยืนแยกขาถือกระบองไว้ด้านหน้า นุ่งโจงกระเบนสั้น

1.3 เคียรยักษ์ ทำด้วยปูนปั้น ดินเผา ส่วนใหญ่เหลือเพียงส่วนศีรษะ ทำขึ้นเพื่อใช้ประดับสถาปัตยกรรม ได้แก่ เคียรยักษ์ปูนปั้นที่พบบริเวณสระโกสินารายณ์ จังหวัดราชบุรี อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ลักษณะของประติมากรรมเป็นปูนปั้น สวมกระบังหน้ารูปเกือกม้าจรดระดับเคียรกับริมฝีปาก ปากแฉะ มีเขี้ยวยื่นออกมา กระบังหน้ากดเป็นลายหรือขีดเป็นเส้นตรงโดยรอบ ตาโหลง คิ้วขีดเป็นเส้นโค้ง

* ส่วนบนของยอดปรางค์ระหว่างบัวเชิงบัวแต่ละชั้น บริเวณที่เรียก นาคปัก หรือกลีบขนุน

ปีกกาติดต่อกัน มีเคราขีดเป็นเส้น ๆ เคียรยักษ์ด้านขวามือสวมมงกุฏ 3 ยอด ปากแบะ (รูปที่ 14) เป็นศิลปะแบบอุทอง เคียรยักษ์ปูนปั้นและดินเผาที่พบตามที่แตกต่างกัน มีลักษณะดังนี้

– เคียรยักษ์ปูนปั้นจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ มีลักษณะใบหูยาวสวมมงกุฏเทริดยอดตัด คิ้วเส้นนูนรูปปีกกา ตาโหลง จมูกแบนใหญ่ ปากแบะริมฝีปากโค้งลง แก้มขีดเป็นลายกันหอย คางเป็นร่องจรดริมฝีปากล่าง เป็นศิลปะแบบอุทอง ใช้ประดับศาสนสถาน

– เคียรยักษ์ปูนปั้นจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ ใช้ประดับศาสนสถานปากแฉะ ริมฝีปากโค้งขึ้น มีเขี้ยว สวมมงกุฏเทริดยอดตัด มีต่างหูยาวเป็นตุ้มกลมประดับลวดลายกนกต่อเป็นแผงตลบไปด้านหลัง ตาโหลงกลมโต คิ้วเป็นเส้นนูนโค้ง ขนคิ้วขีดเป็นเส้นตรง เป็นศิลปะแบบอุทอง

– เคียรยักษ์ปูนปั้นจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา ใช้ประดับศาสนสถานสวมมงกุฏ (ยอดมงกุฏขรุขระ) คิ้วขมวดเป็นลายกนก ตาโหลง ปากขบ แยกเขี้ยว จมูกบานใหญ่ มีเคราซึ่งขีดเป็นเส้นตรงเช่นเดียวกับขนคิ้ว เป็นศิลปะอยุธยา

– เคียรยักษ์ดินเผาจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา ใช้ประดับศาสนสถานส่วนบนของศีรษะขรุขระ คิ้วขมวดเป็นลายกนก ตาโหลง ปากแฉะ แยกเขี้ยว จมูกกลมใหญ่ เคราเป็นเส้นนูน 2 ชั้น มีลายลูกประคำอยู่ระหว่างเส้นเครา เป็นศิลปะอยุธยา

– เคียรยักษ์ปูนปั้นจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครปฐม เป็นศิลปะแบบอุทองหรืออยุธยาตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 พบที่วัดพระประโทน นครปฐม ใช้ประดับศาสนสถานมี 3 แบบ เคียรยักษ์เกล้าผม มีกระบังหน้าเรียบและมีเครื่องประดับ ตรงกลางหน้าผากเป็นแผ่นกลมและรูปดอกบัว คิ้วเป็นเส้นปีกกา ตาจะเข้ จมูกแบน ปากแบะ แยกเขี้ยว ปอยผมจรดริมฝีปาก มีหนวดและขนตาล่างขีดเป็นเส้น เคียรยักษ์สวมมงกุฏเทริดยอดบัวตูมขีดลายเป็นเส้นตรง คิ้วขมวดเป็นรูปปีกกา ตาโหลงกลม ปากแบะ จมูกเล็กโค้ง มีเส้นร่องแก้มและเคียรยักษ์เกล้าผม คิ้วเป็นเส้นนูนขีดลายเป็นเส้นตรง ตาโหลง จมูกบาน แยกเขี้ยว ขนตาล่างขีดเป็นเส้นตรง

– เคียรยักษ์ดินเผา เป็นศิลปะแบบอยุธยา พบที่วัดช้างรอบ จังหวัดกำแพงเพชร เป็นยักษ์ประดับโบราณสถาน สวมมงกุฏทรงเทริดยอดน้ำเต้า กรอบส่วนล่างกระบังหน้าเป็นลายลูกประคำ ขอบส่วนบนเป็นรูปใบไม้ ตาโหลง มีต่างหูกลมขนาดใหญ่ประดับลายกนก จมูกใหญ่ มีหนวดเป็นขีดลายตรง สวมกระบังหน้าลายลูกประคำ

2. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ในภาพสลักเล่าเรื่อง ได้แก่ ประติมากรรมรูปยักษ์ที่วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี และจากวัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี จำหลักไม้เป็นรูปแม่พระธรณีบีบมวยผมอยู่ข้างบัลลังก์ อันเป็นสัญลักษณ์หมายถึงพระพุทธเจ้า ยักษ์สวมมงกุฏทรงกระบอก คิ้วโค้งคล้ายคันศร ทำเป็น

เส้นนูน และเส้นหนดเป็นรอยขีดตรง โปกผ้าด้านท้ายทอย ไม่สวมเสื้อ สวมกรองคอ มีกำไลข้อมือแขน
กำไลข้อมือ พนมมือ เป็นภาพเล่าเรื่องในพุทธประวัติตอนมารผจญ เป็นศิลปะแบบอยุธยาตอนต้น

ประติมากรรมรูปยักษ์ปูนปั้นบนดินเผา บนหน้าบันเป็นภาพการต่อสู้ของพาลีกับทศกัณฐ์เพื่อ
ชิงนางมณฑาตามเนื้อเรื่องในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ภาพยักษ์ปูนปั้นนี้ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่ง
ชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งได้มาจากหน้าบันมุขปรางค์ วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนคร-
ศรีอยุธยา ลักษณะสวมมงกุฏ ตาโหลง ปากแบะ จมูกบาน สวมเสื้อเกราะและโจงกระเบนสั้น

ประติมากรรมรูปยักษ์บนหน้าบันจำหลักไม้สัก จากโบสถ์วัดนางปลื้ม (อยู่ในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติเจ้าสามพระยา) เป็นภาพยักษ์ถือกระบองล้อมรอบพระนารายณ์ทรงครุฑ ลักษณะยักษ์สวมมงกุฏ
ยอดแหลม ถือกระบองแบบเกลียวเชือก มีเชือกคาดเอว ตาโหลง แยกเขี้ยว

ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์

ศิลปะในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นเปลี่ยนแปลงมาจากศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น รูปทรงเจดีย์
ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (รัตนเจดีย์) คล้ายคลึงกับเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น การสร้างประติมา-
กรรมรูปยักษ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็คงจะได้รับรูปแบบมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายเช่นกัน ประติมากรรม
รูปยักษ์ มีทั้งประติมากรรมภาพสลักที่ทำด้วยปูนปั้นสำริด ไม้ ดินเผา หิน และโลหะหล่อ ใช้ประดับ
ตกแต่งโบสถ์ วิหาร พระราชวังตามคติประเพณีนิยมและตามจินตนาการในวรรณคดี ซึ่งสืบต่อกันมาตั้งแต่
อดีตจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในปัจจุบันซึ่งแตกต่างกันตามค่านิยมและอุดมคติของการสร้างงานศิลปะแต่ละยุค
กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 1-2 รูปแบบศิลปะมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการติดต่อกับ
ค้าขายกับจีน ก็เริ่มนำศิลปะจีนเข้ามาปะปนกับสถาปัตยกรรมและประติมากรรมไทยบางส่วน ในสมัยรัชกาลที่
4-5 ศิลปะของไทยปะปนกับแบบศิลปะยุโรป แต่อย่างไรก็ตาม ในการทำประติมากรรมรูปยักษ์แบบต่าง ๆ
ได้กลายมาเป็นศิลปะไทยอย่างแท้จริงในภายหลัง

ประติมากรรมรูปยักษ์แบบศิลปะรัตนโกสินทร์ สามารถแบ่งกลุ่มได้ดังนี้

1. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ทำหน้าที่ทวารบาล

กลุ่มประติมากรรมนี้นิยมทำไว้ที่หน้าประตูทางเข้าพุทธสถาน สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ พระราชวัง
มักเป็นประติมากรรมลอยตัว ได้แก่ ยักษ์ทวารบาลภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ยักษ์ทวารบาลหน้า
พระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร วัดพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน มีรูปยักษ์หรือ
กุมภภัณฑ์ วัดพระธาตุคอกยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ มีรูปยักษ์ทวารบาลเรียกว่าท้าวกุมภภัณฑ์ วัดพระศรี-
รัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก มีรูปยักษ์เรียกว่าอ้าวกยักษ์ตนหนึ่ง กับเรียกว่าท้าวเวสสุวัณหรือท้าวกุเวร
อีกตนหนึ่ง ที่วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี มียักษ์อยู่ 2 ข้างประตู คือ ทศกัณฐ์กับสหัสเดชะ

สำหรับยักษ์ทวารบาลที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามมีรูปยักษ์ทวารบาลลอยตัว มีทั้งหมด 6 คู่ อยู่ภายในวงพระระเบียง โดยตั้งอยู่ 2 ข้างประตู ยักษ์ทั้งหมดเป็นพญายักษ์ที่สำคัญจากเรื่องรามเกียรติ์ทั้งสิ้น เป็นประติมากรรมขนาดใหญ่ในพระอาราม แต่ละตนมีความสูงประมาณ 6 ม.* ได้แก่ ยักษ์ที่ประตูด้านทิศตะวันออก 2 คู่ คือ ยักษ์สุริยภพและอินทรชิต อยู่ริมประตูระเบียงตรงฐานไฟที่ หน้าปราสาทพระเทพบิดร ยักษ์วิรุพหกและมังกรักษ์อยู่ริมประตูระเบียง ด้านหน้าพระอุโบสถ ที่ประตูด้านทิศตะวันตก มี 3 คู่ ได้แก่ วิรุพจำบังกับไมยราพณ์ สหัสเดชะกับทศกัณฐ์และอัศกรรณมารากับจักรวรรดิ ที่ประตูด้านทิศใต้ คือ ทศคีรีวัน และทศคีรีธร ยักษ์ทั้ง 12 ตนนี้สร้างขึ้นตามคติเพื่อเฝ้าพระอาราม และปกป้องรักษาให้ปราศจากอันตรายและการรบกวนจากภูติผีปีศาจ

นอกจากนี้รูปยักษ์ซึ่งทำหน้าที่ทวารบาลที่แปลกออกไปคือ ประติมากรรมรูปยักษ์ในลักษณะกึ่งสัตว์หิมพานต์ พบที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นรูปยักษ์กึ่งสัตว์หิมพานต์ 1 คู่ บนพื้นซาลาไฟท์ อยู่ร่วมกับรูปสัตว์หิมพานต์อื่น ๆ เช่น รูปกนิษฐ เทพปักษี เทพนรสิงห์ และอัปสร เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้น มีรูปยักษ์ราหูที่มีรูปแบบแปลกออกไป ซึ่งพบเฉพาะภาคใต้

กลุ่มยักษ์ทวารบาลสามารถแบ่งตามลักษณะรูปแบบได้ดังนี้

รูปแบบที่ 1 รูปยักษ์ทวารบาลยืนตรง มือกุมกระบองไว้ด้านหน้า ได้แก่ รูปยักษ์ทวารบาลในวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่อยู่ 2 ข้างประตู เป็นรูปพญายักษ์จากเรื่องรามเกียรติ์ (รูปที่ 24–26) ทำด้วยปูนปั้นขนาดใหญ่ ประดับกระเบื้องเคลือบสีต่าง ๆ คิ้วขมวด ปากแหยะ เขี้ยวงอก นัยน์ตาโปน สวมมงกุฎพหุ มกรรเจีจกร สีกายของยักษ์ทำด้วยปูนปั้นทาสีตามลักษณะสีกายของยักษ์ในรามเกียรติ์ เช่น ทศกัณฐ์ มีกายสีเขียว สหัสเดชะมีกายสีขาว เป็นต้น

รูปแบบที่ 2 รูปยักษ์ทวารบาลในท่ายืนแยกขา มือกุมกระบองไว้ด้านหน้า ยักษ์ทวารบาลประดับหน้าพระอุโบสถวัดอรุณราชวรารามก็เป็นรูปยักษ์จากเรื่องรามเกียรติ์คือ สหัสเดชะกับทศกัณฐ์ (รูปที่ 15–16) ทำด้วยปูนปั้นประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีต่าง ๆ ลักษณะการแต่งกายและเครื่องประดับเหมือนกับรูปแบบที่ 1 คือ แต่งกายแบบเครื่องแต่งตัวโขน สีสันต่าง ๆ

นอกจากนี้ยังมียักษ์ทวารบาลที่วัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี (รูปที่ 27–28) อยู่หน้าประตูทางเข้า สร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2487 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการถ่ายทอดคตินิยมในการสร้างประติมากรรมรูปยักษ์ทวารบาลสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ยักษ์ทวารบาลบนปลายพลสิงห์บันไดที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามหล่อด้วยโลหะปิดทองประดับกระจกสีต่าง ๆ (รูปที่ 17) สวมมงกุฎยอดแหลมลายกนกแปลง ใบหน้าดู คิ้วขมวด นัยน์ตาจะเข้ แยกเขี้ยว มกรรเจีจกร แต่งกายอย่างเครื่องแต่งกายโขน ยืนมือกุมกระบองไว้ข้างหน้า

* มีหลักฐานบางหลักฐานว่าสร้างมาแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แต่จะมีลักษณะอย่างไรไม่ปรากฏ แต่ยักษ์บางตนนั้นแสดงฝีมือผู้ปั้นว่าเป็นสมัยรัชกาลที่ 3 แต่น่าเสียดายที่ไม่ปรากฏนามผู้ปั้น ทราบเพียงว่าทศกัณฐ์และสหัสเดชะเป็นฝีมือของหลวงเทพพจมา (กัน) เป็นช่างปั้นมีชื่อในรัชกาลที่ 3

รูปแบบที่ 3 รูปยักษ์กึ่งสัตว์หิมพานต์ พบที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นรูปอสูรวายักษ์ และอสูรยักษ์ ทำด้วยโลหะปิดทองประดับกระจก ยืนบนหินอ่อนบนพื้นซาลาไฟที่ รูปอสูรวายักษ์ 1 คู่ ร่างกายท่อนบนเป็นยักษ์ สวมมงกุฏ ส่วนท่อนล่างเป็นนก มือข้างหนึ่งตะแบ้นเอว อีกมือหนึ่งผายออก ด้านข้าง

รูปแบบที่ 4 ยักษ์ราหูเป็นศิลาสลักครึ่งตัว เป็นยักษ์ทวารบาลที่มีรูปแบบแปลกประหลาดออกไป พบที่ปากทางเข้าถ้ำพระเจ้าตากในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นรูปศิลาสลักครึ่งตัวท่อนบน แต่รูปร่างใหญ่โต น่ากลัว ปากกว้าง อ้าปากเห็นเขี้ยวออกคล้ายรูปราหูอมจันทร์ แต่เป็นยักษ์ราหูมีครึ่งตัว ลักษณะลวดลายสลักแสดงอิทธิพลของศิลปะแบบจีน

2. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ที่ใช้ประดับฐานของสถาปัตยกรรม

มักนิยมทำด้วยปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบสีต่าง ๆ ปูนปั้นปิดทอง ประดับกระจก ได้แก่ รูปยักษ์ที่ใช้ประดับชั้นฐานของปราสาท เจดีย์ ในลักษณะของยักษ์แบก ได้แก่

รูปแบบที่ 1 รูปยักษ์แบก 2 มือในท่าเหาะ ได้แก่ รูปยักษ์แบกปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบที่ฐานพระปราสาทประธานวัดอรุณราชวราราม (รูปที่ 29) เป็นรูปยักษ์ในท่าเหาะแบกฐานปราสาท 2 มือ สวมมงกุฏพรม หน้าดู คิ้วมวด ตาพอง แยกเขี้ยว แต่งกายด้วยเครื่องโขน และรูปยักษ์แบกปูนปั้นปิดทองที่ปราสาทชั้นรัตตะคต เหมือนเรือนธาตุ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม นอกจากนี้ยังมีรูปยักษ์แบก 2 มือในท่าเหาะ สลับวานรในท่าเหาะ ได้แก่ รูปยักษ์ปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบที่ฐานปราสาทประธานวัดอรุณราชวราราม เป็นยักษ์ในท่าเหาะแบกฐานปราสาท 2 มือ ไม่สวมมงกุฏ ผมหยิก คิ้วมวด นัยน์ตาพอง แยกเขี้ยว ร่างกายท่อนบนไม่สวมเสื้อ สวมแต่เครื่องประดับ

รูปแบบที่ 2 รูปยักษ์แบก 2 มือ ในท่ายืนชันเข่า ได้แก่ รูปยักษ์แบกที่ฐานเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (รูปที่ 30) ทำด้วยปูนปั้นประดับกระจก ลักษณะเป็นยักษ์แบกยืนสลับวานรแบก แต่งตัวด้วยเครื่องโขน สวมมงกุฏยอดแหลม มีสีกายต่าง ๆ กัน ตามลักษณะโขนในรามเกียรติ์

รูปแบบที่ 3 รูปยักษ์ปูนปั้น ประดับฐานเจดีย์ ได้แก่ รูปยักษ์ปูนปั้นประดับฐานเจดีย์ด้านตะวันตก วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ประดับอยู่ในช่องสี่เหลี่ยม สลับกับรูปนางอัปสรและเทวดา ประกอบด้วยรูปยักษ์เหาะ มือถือดอกไม้ และรูปยักษ์ไม่มีเศียรนั่งชันเข่าข้างเดียวอยู่บนพาหนะ ราชสีห์ ม้ามังกร (รูปที่ 31) ในมือถือดอกไม้ สวมมหาพิชัยมงกุฏ คิ้วมวด ปากแสดยะ ตาพอง อีกแบบหนึ่งเป็นลักษณะปากขบ ตาจระเข้ หนวดเคราสลักเป็นเส้นลายกนก แต่งกายเครื่องโขน สวมเสื้อเกราะเพชร (รูปที่ 32)

3. กลุ่มประติมากรรมรูปยักษ์ในภาพสลักเล่าเรื่อง

มีทั้งประติมากรรมปูนปั้นที่ใช้ประดับหน้าบันและประดับกรอบหน้าบัน โบสถ์ วิหาร สำหรับประติมากรรมรูปยักษ์บนหน้าบัน ได้แก่ รูปยักษ์ในภาพสลักเล่าเรื่องในรามเกียรติ์บนหน้าบันวิหารคด เป็น

ภาพสลักเล่าเรื่องตอนพระรามรบกับทศกัณฐ์ ท่ามกลางกองทัพยักษ์และกองทัพลิง (รูปที่ 33) บนหน้าบันวิหารคดวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามทำด้วยปูนปั้นปิดทอง

ประติมากรรมรูปยักษ์ในภาพสลักปูนปั้น เป็นภาพสลักปูนปั้นบนหินอ่อนสลักเล่าเรื่องรามเกียรติ์ ตอนต่าง ๆ โดยรอบระเบียงโบสถ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (รูปที่ 34) ลักษณะของยักษ์ซึ่งสลักบนหินอ่อน มีลักษณะเช่นเดียวกับยักษ์บนจิตรกรรมผนังระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

นอกจากนี้ยังมีแบบอื่นที่ไม่จัดอยู่ในกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด ได้แก่ ประติมากรรมรูปยักษ์ที่ใช้ประดับกรอบหน้าบัน ทำด้วยปูนปั้นประดับกรอบหน้าบัน สลักลายกนกแปลง และรูปเศียรยักษ์ปูนปั้นซ้อนกัน 2 เศียร ประดับกรอบหน้าบันตั้งแต่ยอดจนถึงหน้าบัน ได้แก่ เศียรยักษ์ประดับกรอบหน้าบันที่วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งทำเป็นรูปยักษ์สวมมงกุฎยอดแหลมแบบมหาพิชัยมงกุฎ นัยน์ตาโปน คิ้วคด ปากแฉะ ยิ้มยิงฟัน เส้นคิ้ว หนวดเคราสลักเป็นเส้นลายกนกและมีลายเส้นขมวดกันห้อยที่แก้ม ลักษณะหน้ายักษ์คล้ายกับรูปแบบของยักษ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ประดับชั้นฐานพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ส่วนลักษณะของการสลักลายเส้น คิ้วขมวด เคราดกสลักเป็นเส้นคล้ายยักษ์ในศิลปะจีน

วิเคราะห์และอภิปราย

การสร้างประติมากรรมรูปยักษ์ในประเทศไทยได้ปรากฏขึ้นหลังจากศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธได้เข้ามาแพร่หลายในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปรากฏตามหลักฐานทางโบราณคดีตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 เป็นต้นมา สาเหตุที่ได้รับคติความเชื่อและรูปแบบของประติมากรรมรูปยักษ์เข้ามาคงเนื่องมาจาก นักบวช พระภิกษุ ตลอดจนพ่อค้าชาวอินเดียที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาและได้นำศิลปะการสร้างประติมากรรมรูปเคารพและประติมากรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับคติทางศาสนาเข้ามาด้วย และต่อมาก็ได้ผสมผสานกับคติพื้นเมือง สำหรับประติมากรรมรูปยักษ์นั้น ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียโดยตรง โดยเริ่มมาจากอิทธิพลทางศาสนาพุทธ ซึ่งชาวอินเดียนำเข้ามาพร้อมกับการสร้างสถาปัตยกรรมและประติมากรรมที่ใช้ประดับศาสนสถาน ดังนั้นประติมากรรมรูปยักษ์จึงได้เริ่มปรากฏขึ้นจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในประเทศไทย ตั้งแต่ศิลปะแบบทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 11-16 รวมทั้งคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องเนื่องในศาสนาพุทธ นอกจากนี้ในระยะหลังไทยก็ได้รับคติและรูปแบบของยักษ์จากอินเดียโดยทางอ้อมผ่านมาทางประเทศใกล้เคียงโดยเฉพาะเขมร ประติมากรรมรูปยักษ์ของไทยในระยะหลังจึงรับอิทธิพลศิลปะเขมรเป็นส่วนใหญ่ ในการสร้างรูปแบบทางศิลปะที่เรียกว่าศิลปะแบบลพบุรีหรือศิลปะเขมร โดยรับคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องเนื่องในอิทธิพลวรรณคดีเรื่องรามายณะในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย ซึ่งเข้ามาปะปนกับคติในศาสนาพุทธและดัดแปลงให้เป็นลักษณะเฉพาะของประเทศไทย

ประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบตามภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยจะเห็นได้ว่ามีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างกันไป ความแตกต่างนั้นขึ้นอยู่กับอิทธิพลรูปแบบทางศิลปกรรมของวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งที่มีผลต่อประติมากรรมนั้น ๆ ซึ่งวัฒนธรรมจะเป็นตัวกำหนดรูปแบบและลักษณะสำคัญ ข่างประติมากรรมในแต่ละถิ่นจะนำรูปแบบเข้ามาผสมผสานกับรูปแบบพื้นเมืองในแต่ละท้องถิ่นเพื่อให้เหมาะสมกับแนวความคิดและคติความเชื่อในการสร้างประติมากรรมนั้นพร้อมกับแก้ไขดัดแปลงให้มีลักษณะเฉพาะของตนเองขึ้นด้วย ดังนั้น จะเห็นได้ว่าประติมากรรมรูปยักษ์ในประเทศไทยจะมีลักษณะผสมผสานระหว่างศิลปะเขมร ศิลปะอินเดียและศิลปะท้องถิ่น

ประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบในประเทศไทยนั้นมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับรูปยักษ์ที่พบในวัฒนธรรมอื่นหรือเลียนแบบมาจากวัฒนธรรมอื่นอย่างเห็นได้ชัด ดังนี้

1. **อิทธิพลจากศิลปกรรมอินเดีย** ชาวอินเดียได้นำอารยธรรมเข้ามาเผยแพร่ทั้งในด้านศิลปวัฒนธรรม ศาสนา การปกครองในดินแดนของประเทศไทยจนกระทั่งกลายเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมทางศาสนา คือ ศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ ประติมากรรมรูปยักษ์ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียมีทั้งที่มีรูปแบบอย่างอินเดีย ซึ่งอาจทำเลียนแบบมาจากอินเดียโดยตรงในระยะแรก โดยใช้วัสดุในท้องถิ่น ประติมากรรมรูปยักษ์ที่เลียนแบบอินเดียโดยตรงเริ่มพบในศิลปะแบบทวารวดี เช่น รูปยักษ์ปูนปั้นที่ฐานเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม ซึ่งได้รับอิทธิพลทางรูปแบบมาจากศิลปะของอินเดีย คือ ยักษ์ปูนปั้นมั่งนึ่งในท่ามหาราชสีลา สวมเครื่องประดับอย่างกษัตริย์หรือเทวดา ร่างกายท่อนบนไม่สวมเสื้อ สวมมงกุฎซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับมงกุฎของพระอิศวรบนรูปมุขลิงค์ที่เมืองกุมภะในประเทศอินเดีย ในประเทศไทยพบที่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี บ้านโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ สภาพชำรุด ไม่มีศิรัษะ แต่ลักษณะท่าทางคล้ายคลึงกัน แม้แต่รูปเทพกษัตริย์ซึ่งเป็นเจ้าแห่งยักษ์ก็ทำคล้ายคลึงกับของอินเดีย โดยทำควบคู่ไปกับคชลักษณ์ซึ่งคล้ายศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ

อาจกล่าวได้ว่าประติมากรรมรูปยักษ์ในระยะแรก ตั้งแต่สมัยทวารวดีจะมีลักษณะทางประติมากรรม-วิทยาแบบศิลปะอินเดีย คือยักษ์ในท่าหนึ่งซันเข้าหรือท่ามหาราชสีลาสวมมงกุฎและเครื่องประดับเล็กน้อย มีรูปร่างหน้าตาเป็นไปตามธรรมชาติเหมือนมนุษย์ หรือเทวดา ใบหน้าค่อนข้างสงบ ไม่ดุร้าย ทั้งนี้เนื่องจากคติพื้นเมืองของอินเดียถือว่ายักษ์มีฐานะเป็นเทพารักษ์เป็นผู้ปกป้องรักษา เมื่อมาปะปนกับคติในพุทธศาสนาพบว่าประติมากรรมรูปยักษ์มีใบหน้าค่อนข้างสงบ นัยน์ตามักเหลือบต่ำ อันเป็นลักษณะแบบศิลปะคุปตะของอินเดีย

สำหรับประติมากรรมรูปยักษ์ในศิลปะแบบทวารวดีพบว่ามีขนาดเล็ก เช่น รูปยักษ์ณี รูปเทพีหริตี จากเมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ สันนิษฐานว่าคงทำเลียนแบบจากประติมากรรมขนาดเล็กของอินเดียในแบบศิลปะคุปตะ ลักษณะของยักษ์ณีมีคิ้วเป็นรูปปีกกา ตาโต จมูกใหญ่ ผมหยิกขมวดเป็นกันหอย สวมตุ้มหูเป็นห่วงกลม หรือตุ้มหูเม็ดกลมขนาดใหญ่ ใส่เสื้อผ้าแบบห่มคลุมหรือแนบเนื้อ ส่วนรูปเทพีหริตีที่พบทำด้วยดินเผาขนาดเล็ก มีลักษณะที่สำคัญคือ มีเด็กเล็ก ๆ ล้อมรอบ

ประติมากรรมรูปยักษ์ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียในระยะหลัง โดยเฉพาะในศิลปะแบบทวารวดี จะมีลักษณะผสมผสานระหว่างศิลปะอินเดียกับท้องถิ่นมากขึ้น รูปแบบหลักที่รับจากอินเดียคือ ยักษ์นั่งชันเข่า อ้วน ท้องกลม ร่างกายท่อนบนไม่สวมเสื้อผ้า ส่วนรูปยักษ์ฉิมมีขนาดเล็ก

ในระยะหลังได้นำศิลปะท้องถิ่นเข้ามาผสมผสานมากขึ้น ลักษณะของประติมากรรมรูปยักษ์จึงเปลี่ยนแปลงไป คือมีขนาดใหญ่ขึ้น หลังจากนั้นเมื่ออิทธิพลศิลปะเขมรแพร่เข้ามา รูปแบบของยักษ์ก็เปลี่ยนแปลงไป เช่น รูปยักษ์แบบทวารวดี ที่เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรีและที่จังหวัดลำพูน

ส่วนยักษ์ที่มีหน้าตาคล้ายนั้นคงจะเผยแพร่มาจากอินเดียได้เข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะยักษ์ทวารบาลในอินเดียได้ใช้ประดับศาสนสถานของศาสนาฮินดู มักทำรูปยักษ์ทวารบาลให้มีหน้าตาท่าทางดุร้าย ทำท่าเหมือนจะเคลื่อนไหว มีจินตนาการเกี่ยวกับยักษ์เข้ามาเพิ่มเติมมากขึ้น อิทธิพลนี้คงแพร่เข้ามาสู่อินโดนีเซีย เขมร จาม และไทยเองก็คงจะรับอิทธิพลรูปแบบของยักษ์ในลักษณะนี้เข้ามาอีกต่อหนึ่ง หรือโดยทางอ้อม มีประติมากรรมรูปยักษ์ฉิมรูปหนึ่งที่พบที่อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งน่าจะได้รับการอิทธิพลจากอินเดียได้ เพราะแม้สภาพจะชำรุดมาก แต่เมื่อดูจากลักษณะของเส้นผมซึ่งทำเป็นเส้นถักที่ปลายขมวดเป็นก้นหอยคล้ายยักษ์ทวารบาลในอินเดียตอนใต้ ยักษ์ฉิมรูปนี้พบเพียงครั้งเดียว ท่อนบนเปลือย เส้นผมสยายยาวประป่า ยืนในท่าตรีภังค์*

2. อิทธิพลจากศิลปะเขมร ศิลปะเขมรได้เข้ามามีอิทธิพลต่อประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบในประเทศไทยค่อนข้างมาก ซึ่งเขมรเองก็รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียอีกทอดหนึ่ง พบทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะของอิทธิพลศิลปะเขมรค่อนข้างมาก และได้แพร่เข้ามาในภาคอื่น ๆ ด้วย ประติมากรรมรูปยักษ์ที่รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรนั้นมีลักษณะผิดไปจากธรรมชาติ เพราะเขมรก็มีจินตนาการในการสร้างประติมากรรมที่แตกต่างไปจากอินเดียอย่างมาก

ศิลปะเขมรที่มีอิทธิพลต่อการสร้างประติมากรรมรูปยักษ์ในประเทศไทยอย่างชัดเจนจะอยู่ในช่วงสมัยศิลปะเขมรแบบบายน มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 พบมากทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางของประเทศไทย แม้หลังพุทธศตวรรษที่ 18 ไปแล้ว รูปแบบศิลปะเขมรก็ยังเข้ามามีอิทธิพลอยู่มาก นับตั้งแต่ในสมัยสุโขทัย จนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย

ประติมากรรมรูปยักษ์ในศิลปะเขมรนั้นมีลักษณะเฉพาะตัวคือ มีรูปร่างใหญ่โต หน้าตาท่าทางดุร้าย นัยน์ตาโตถลน หน้าผากย่น จมูกใหญ่ มีเขี้ยวออกโจ่ง ปากหนา มีหนวดเครา เช่น ยักษ์ทวารบาลมักจะยืนถือกระบองขนาดใหญ่ บ้างยืนกางขาหรืออเข่าเล็กน้อย สวมอาภรณ์และเครื่องประดับอย่างทวารวดี อาจสรุปได้ว่ายักษ์ทวารบาลที่รับอิทธิพลศิลปะเขมรมี 3 แบบ แบบแรกเป็นยักษ์ทวารบาลในท่ายืนตรงมือถือกระบอง แบบที่สองยักษ์ทวารบาลในท่ายืนกางขา แบบที่สามยักษ์ทวารบาลในท่าชันเข่า ยักษ์ทวารบาลนี้บางที่ทำให้มี

* อากาษินเอียงตน (เอียง 3 ส่วน คือ ไหล่ เอวและสะโพก)

3 ตา คือตาที่ 3 อยู่บนหน้าผาก แต่สีหน้าอยู่ในอาการค่อนข้างสงบ นัยน์ตาเหลือบต่ำ ซึ่งเป็นลักษณะประติมากรรมในสมัยบายัน เช่น ยักษ์ทวารบาลที่วัดทราวาก จังหวัดลพบุรี

3. อิทธิพลศิลปกรรมจีน ซึ่งผ่านเข้ามาในศิลปะเขมรและศิลปะจาม คือลักษณะของยักษ์จะมีคิ้วคอก มีหนวดเครา นัยน์ตาโปน ลักษณะคล้ายกับยักษ์ทวารบาลจีนที่ปักกิ่ง และศิลปะจีนนี้เขมรคงจะรับอิทธิพลจากศิลปะจามมาอีกทอดหนึ่ง เช่น ประติมากรรมรูปยักษ์อสูร ในสมัยบายันมักทำหนวดเคราคิ้วคอกอย่างยักษ์ในศิลปะจาม อิทธิพลนี้คงเข้ามาทางอ้อมและเมื่อศิลปกรรมเขมรได้เข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย ยักษ์ไทยจึงรับรูปแบบของยักษ์เขมรเข้ามาปะปน นับตั้งแต่สมัยศิลปะลพบุรี สุโขทัย และอยุธยาตอนต้นลงมา โดยเฉพาะในสมัยสุโขทัย รูปแบบของยักษ์เปลี่ยนไป มีการทำยักษ์ส่งคโลก ทั้งเคลือบขาว เคลือบสีเขียวไข่กา ซึ่งคงรับอิทธิพลการทำเครื่องปั้นดินเผาหรือเครื่องสังคโลกแบบจีนเข้ามาและอิทธิพลจีนนี้ได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากโดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 3 ได้นำแบบอย่างงานศิลปกรรมจีนเข้ามาปะปนในงานสถาปัตยกรรมและงานประติมากรรม จะพบว่าการทำประติมากรรมรูปยักษ์ปูนปั้นจะประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีต่าง ๆ

4. อิทธิพลศิลปกรรมท้องถิ่น เป็นการผสมผสานระหว่างศิลปกรรมแบบต่าง ๆ เข้าด้วยกัน รวมทั้งศิลปกรรมพื้นเมือง เกิดเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นในประเทศไทย ซึ่งปรากฏตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 ลงมา ประติมากรรมรูปยักษ์มีลักษณะเป็นศิลปะแบบไทยมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในสมัยอยุธยา เช่น การสวมชฎาหรือมงกุฎยอดแหลม ซึ่งศิลปะลักษณะนี้ของไทยก็ไปปรากฏในศิลปกรรมเขมรด้วย

ประติมากรรมรูปยักษ์ในสมัยอยุธยาเปลี่ยนเป็นศิลปะแบบไทยชัดเจนขึ้นและเปลี่ยนไปตามสกุลช่างท้องถิ่น เช่น รูปยักษ์ในสกุลช่างกำแพงเพชรในภาคเหนือ เศียรยักษ์หรืออสูรมักจะสวมมงกุฎเทริดเช่นเดียวกับรูปบุคคลในสมัยนั้น ลวดลายบนหน้ายักษ์ทำโดยขีดเส้นเป็นร่องลึกเช่นเดียวกับในภาคกลางที่นิยมใช้เส้นขีดอย่างง่าย ๆ ในการเขียนลวดลายลงบนประติมากรรมโดยเฉพาะในสมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งผสมผสานกับศิลปะเขมรโดยยักษ์ยังมีใบหน้าดุร้าย ตาพอง คิ้วขมวด แยกเขี้ยว เช่นเดียวกับในศิลปะเขมร

ในสมัยอยุธยาประติมากรรมเป็นแบบเฉพาะตัวมากขึ้น แม้จะมีรูปแบบของศิลปวัฒนธรรมอื่นเป็นแกนก็ตาม เช่น ประติมากรรมรูปยักษ์ในสกุลช่างเพชรบุรีจะทำลวดลายกนกให้ดูอ่อนช้อยยิ่งขึ้น นิยมทำรูปยักษ์นั่งในท่าพนมมือ เช่นยักษ์ในภาพจิตรกรรมและประติมากรรมปูนปั้น ภาพยักษ์แบกเทวดาบนหน้าบัน วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี

ใบหน้ายักษ์ในสมัยอยุธยาตอนปลายเปลี่ยนไปเป็นแบบไทยยิ่งขึ้น ลดความดุร้าย ลักษณะการแต่งกาย เครื่องประดับก็ได้รับอิทธิพลจากเครื่องแต่งกายชนในรามเกียรติ์ทั้งในด้านลวดลายและลักษณะเฉพาะของยักษ์แต่ละตน ทั้งในภาพสลักเล่าเรื่องและรูปยักษ์ที่ใช้ประดับศาสนสถาน ประติมากรรมรูปยักษ์ในสมัยอยุธยาตอนปลายมีรูปแบบที่ต่างออกไปจากคติในพุทธศาสนาหรือคติการสร้างที่ต่างจากศิลปะของประเทศใกล้เคียง นอกจากนี้รูปแบบของยักษ์ในสมัยอยุธยายังถ่ายทอดมาสู่การสร้างงานศิลปกรรมใน

สมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะการแต่งกายอย่างเครื่องโขนในรามเกียรติ์ เช่น รูปยักษ์ทวารบาล มักจะนำลักษณะของพญายักษ์ที่สำคัญ ๆ จากรามเกียรติ์มาสร้างเป็นประติมากรรมขนาดใหญ่ ประดับลวดลายด้วยสีสันท่าง ๆ ตามลักษณะตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้นำศิลปกรรมจีนเข้ามา มีการทำยักษ์ปูนปั้นประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีต่าง ๆ

ในสมัยนี้รูปยักษ์ทวารบาลตรงทางเข้าประตูศาสนสถานมักสร้างให้มีขนาดใหญ่ สูงประมาณ 6 เมตร ยืนในท่าตรงหรือยืนกางขาในท่าถือกระบอง ประติมากรรมรูปยักษ์แบบประดับฐานเจดีย์ ฐานปรารงค์ ในท่าแบก 2 มือและในท่าเหาะ ประติมากรรมรูปยักษ์ในอีกรูปแบบหนึ่งที่ดัดแปลงไปในสมัยนี้ ได้แก่ การทำรูปยักษ์ผสมกับสัตว์หิมพานต์ เช่น รูปอสูรเวทย์ยักษ์ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามหล่อด้วยโลหะปิดทอง มีร่างกายท่อนบนเป็นยักษ์สวมมงกุฏ ท่อนล่างเป็นนก มือกุมกระบองเกลียว สำหรับยักษ์ในภาพเล่าเรื่องบนหน้าบันทำเป็นภาพเล่าเรื่องรามเกียรติ์ ทำด้วยปูนปั้นปิดทอง เช่น บนหน้าบันวิหารคดที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามแสดงลักษณะยักษ์แบบท้องถิ่นไทย

แนวความคิดและคติความเชื่อเกี่ยวกับประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบในประเทศไทย

จากการศึกษาหลักฐานทางเอกสารและโบราณคดีเกี่ยวกับประติมากรรมรูปยักษ์ ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ สามารถสรุปแนวความคิดและคติความเชื่อเกี่ยวกับยักษ์ได้เป็น 2 แนว ดังนี้

1. คติความเชื่อเกี่ยวกับยักษ์เนื่องในศาสนาพุทธ สืบเนื่องมาจากลัทธิบูชายักษ์และความเชื่อบางอย่างเกี่ยวกับยักษ์ในประเทศอินเดีย ที่เข้ามาผสมผสานกับเรื่องราวในพุทธศาสนาทั้งที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนา ในชาดกและในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับยักษ์ คติความเชื่อเรื่องยักษ์นั้นได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยทั้งโดยทางตรงจากอินเดียและจากดินแดนใกล้เคียงโดยเฉพาะประเทศเขมร เมื่อเข้ามาผสมผสานกับคติในพุทธศาสนาและความเชื่อบางประการของประชาชนในท้องถิ่นในประเทศไทย ก่อให้เกิดผลต่อการสร้างประติมากรรมรูปยักษ์ซึ่งนิยมใช้ประดับตามพุทธสถาน ดังปรากฏจากหลักฐานทางโบราณคดี นับตั้งแต่สมัยศิลปะแบบทวารวดีติดต่อกันมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์จวบจนปัจจุบัน ดังนี้

1.1 ยักษ์ในฐานะเทพารักษ์ อันเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมที่เกี่ยวกับลัทธิบูชายักษ์ในอินเดีย ชาวอินเดียบูชายักษ์ในฐานะเทพารักษ์ ซึ่งมีฐานะเทียบเท่าเทวดา ชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย นับตั้งแต่ยุคแรก ๆ ในราวพุทธศตวรรษที่ 8 นอกจากจะเข้ามาค้าขายแล้วยังมีนักบวช พระภิกษุ เข้ามาเผยแผ่ศาสนา โดยเฉพาะศาสนาพุทธ ได้นำเรื่องราวเกี่ยวกับยักษ์เข้ามาเกี่ยวข้องกับการสร้างประติมากรรมที่ใช้ประดับพุทธสถานนับตั้งแต่ศิลปะสมัยทวารวดี เช่น รูปยักษ์ปูนปั้นที่ใช้ประดับฐานเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม ประติมากรรมรูปยักษ์ปูนปั้นที่บ้านโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น ซึ่งรูปแบบที่คล้ายคลึงกันกับการสร้างประติมากรรมรูปยักษ์ที่ใช้ประดับพุทธสถานในลัทธิมหายานหน้าถ้ำอชันดาที่ 2 และถ้ำเอลโลราที่ 19 ในประเทศอินเดีย คติการสร้างนี้น่าจะได้รับโดยตรงมาจากอินเดีย รวมทั้งการสร้างประติมากรรมรูปยักษ์ปูนปั้นที่ฐานเจดีย์จุลประโทน มีลักษณะรูปร่างหน้าตาแบบเทวดาหรือ

มนุษย์ แต่งกายอย่างกษัตริย์เช่นเดียวกับที่พบในอินเดีย ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าคติความเชื่อเกี่ยวกับยักษ์ใน ระยะเวลาแรกที่พบจากรูปแบบของยักษ์ในศิลปะแบบทวารวดี น่าจะเป็นคติที่คล้ายคลึงกับอินเดียที่ยกย่องยักษ์ ในฐานะเทพารักษ์หรือเทียบเท่าเทวดามากกว่า จึงปรากฏว่ายักษ์มีรูปร่างอย่างเทวดา หรือแต่งกายแบบกษัตริย์ มากกว่าที่จะปรากฏรูปร่างในลักษณะหน้าตาดุร้ายอย่างที่พบในระยะหลัง ๆ

1.2 ยักษ์ในฐานะเทพแห่งความมั่งคั่งและความอุดมสมบูรณ์ แนวความคิดนี้สืบทอดมาจาก คติความเชื่อดั้งเดิมในอินเดียและได้เข้ามาปะปนในศาสนาพุทธ โดยเฉพาะในลัทธิมหายานในภายหลัง ที่ บุษายักษ์ในฐานะเทพผู้ประทานความมั่งคั่งร่ำรวย โดยเฉพาะในหมู่พ่อค้าชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามายังเอเชีย- ตะวันออกเฉียงใต้ เช่น การบูชาเทพกุเวรในฐานะเทพแห่งความมั่งคั่งร่ำรวย บางทีเรียกว่าขัมภลเจ้าแห่ง ยักษ์ทั้งปวง มีการบูชาอยู่ทั่วไปแทบทุกภาคในประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดีพบรูปเคารพเทพกุเวร ตั้งแต่ศิลปะแบบทวารวดี มักปรากฏรูปเทพกุเวรคู่กับคชลักษณ์มี ลักษณะเป็นแผ่นดินเผาสองหน้า ซึ่งคล้ายคลึง กับศิลปะอินเดียที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน

1.3 ยักษ์ในฐานะผู้ประทานบุตรและคุ้มครองเด็ก ได้แก่ นางยักษ์ ฉี่หรือเทพีหริตี ความ เชื่อนี้สืบทอดมาจากลัทธิบูชายักษ์จากคติพื้นเมืองในอินเดียและเข้ามาปะปนกับความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธและเซน ซึ่งมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับมีผู้ไปประกอบพิธีกรรมเพื่อขอประทานบุตรจากรูปเคารพของ ยักษ์ในวิหารอยู่เสมอ นอกจากนี้การบูชายักษ์ในฐานะผู้ประทานบุตรแล้วยังยกย่องบูชายักษ์ ฉี่ในฐานะผู้ คุ้มครองทารกแรกเกิดและเด็ก ๆ โดยเฉพาะนางยักษ์ ฉี่หรือเทพีหริตี รูปเทพีหริตีมักอยู่คู่กับยักษ์ ปาณูจิกในศิลปะอินเดียแบบคุปตะ ส่วนในศิลปะแบบทวารวดีพบประติมากรรมขนาดเล็กที่เชื่อว่าเป็น เทพีหริตีกับบุตรซึ่งพบทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จีน และญี่ปุ่น

การบูชายกย่องยักษ์ในฐานะผู้คุ้มครองเด็กก็คงสืบทอดมาจากความเชื่อของชาวอินเดีย ดังเช่น ในภาพสลักที่สถูปอมราวดีที่แสดงการถวายพระกุมารสิทธัตถะที่เพิ่งประสูติให้แก่ยักษ์คากยวรณะ ซึ่งเป็นยักษ์ประจำเมือง นอกจากนี้จากหลักฐานทางโบราณคดีพบประติมากรรมขนาดเล็กรูปนางยักษ์ ฉี่ใน ศิลปะแบบทวารวดี ซึ่งเชื่อว่าทำหน้าที่เป็นเทพารักษ์ประจำตัวเด็กอีกด้วย อันเป็นคติความเชื่อสืบทอดมา จากอินเดียว่าเด็กในระยะ 6 เดือนแรกมักเจ็บป่วยตายบ่อย ๆ จึงต้องบูชาษัษฐีซึ่งเป็นเทวดาผู้หญิง คตินี้คง จะแพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยเช่นกัน และคล้ายกับคติในเรื่องแม่ชื่อของไทยว่าเป็นผีเพศหญิง อันเป็น ที่มาแห่งความชั่วร้ายซึ่งจะเกิดกับเด็ก แม่ชื่อจะอยู่ในรูปที่น่าเกลียดน่ากลัว เช่น ยักษ์ ซึ่งคงเป็นไปได้ว่ารูป หนึ่งของแม่ชื่ออาจเป็นนางยักษ์ มักจะใช้เป็นตัวแทนของอธรรม ความชั่วร้าย ซึ่งนักปราชญ์ได้ให้ความเห็นว่า ประติมากรรมรูปยักษ์ ฉี่ในศิลปะแบบทวารวดีน่าจะหมายถึงแม่ชื่อหรือเป็นผู้คุ้มครองเด็กแรกเกิดเช่นเดียวกับ คติในอินเดียก็เป็นได้

1.4 ยักษ์ในฐานะโลกบาลประจำทิศเหนือ ตามคติในพุทธศาสนา เทพกุเวรหรือท้าวกุเวร หรือท้าวเวสสุวัณหรือท้าวไพศพ ชาวพุทธนิยมเรียกว่าท้าวเวสสุวัณได้รับยกย่องเป็นโลกบาลประจำทิศเหนือ

รูปเทพกวีพบในภาพสลักที่ใช้ประดับพุทธสถานโดยเฉพาะในศิลปะเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หรือศิลปะลพบุรีมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-18 เช่น รูปเทพกวี ซึ่งพบที่ปราสาทหินพนมรุ้งและปราสาทหินพิมาย สลักอยู่บนกลีบขนุนปรางค์ด้านทิศเหนือ ตามคตินิยมในศาสนาฮินดูและพุทธมักสลักเป็นเทพประทับนั่งชันเข่าอยู่บนพาหนะสิงห์ เทพกวีที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้ไม่มีลักษณะพุงใหญ่ตามแบบศิลปะอินเดีย แต่จะมีหน้าตาแบบเดียวกับยักษ์ ถือกระบองเป็นอาวุธ ประทับนั่งชันเข่าบนพาหนะอาจเป็นสิงห์หรือม้า แทนที่จะเป็นช้างของโลกบาลตามคัมภีร์อินเดีย ดังนั้นเทพกวีที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย จึงมีความแตกต่างจากเทพกวีที่เป็นเทพรักษาทิศหรือโลกบาล จะทำตามคติเดิมประการเดียวคือ ประจําอยู่ทางทิศเหนือ แต่รูปร่างลักษณะและการแต่งกายจะทำตามแบบประติมากรรมเขมร

1.5 ยักษ์ในฐานะทวารบาล เป็นคติที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียทั้งในด้านรูปแบบและคติความเชื่อ การสร้างประติมากรรมรูปยักษ์ทวารบาลปรากฏในอินเดียตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณ เช่น ที่ประตูสถูปสาญจีและใช้ประดับทางเข้าศาสนสถาน คตินี้ได้แพร่เข้ามายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งในประเทศไทยด้วย จึงนิยมสร้างรูปยักษ์ไว้หน้าประตูทางเข้าวัดในพุทธศาสนาเช่นเดียวกับคติในอินเดีย ทวารบาลมีฐานะเป็นผู้รักษาศาสนสถานคอยป้องกันจัดสิ่งชั่วร้ายทั้งปวงมิให้เข้ามาภายในพุทธสถาน นิยมทำไว้หน้าทางเข้าสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นเดียวกับการทำรูปสิงห์ นาค อันเป็นที่นิยมกันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และในเอเชียตะวันออก เช่น เกาหลี ญี่ปุ่น และจีนซึ่งมีการทำรูปยักษ์ทวารบาลไว้หน้าพระราชวังกรุงปักกิ่ง

ประเทศไทยรับรูปแบบของยักษ์ทวารบาลจากเขมรเข้ามาโดยเฉพาะอิทธิพลศิลปะสมัยชายนซึ่งเขมรเองก็รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียอีกต่อหนึ่ง แต่สิ่งสำคัญเกี่ยวกับยักษ์ที่ถือกันว่ามาจากอินเดียก็คือถ้าเป็นทวารบาลแล้วต้องเป็น “ยักษ์” ไม่เรียกอย่างอื่น¹ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือถ้าเป็นผู้เฝ้าทางเข้าหรือประตูที่เรียกว่า “ทวารบาล” ต้องเป็น “ยักษ์” เสมอ คติความเชื่อเกี่ยวกับยักษ์ทวารบาลนั้นในประเทศไทยนอกจากจะถือว่ายักษ์เป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณหรือท้าวฤๅษณ์แล้วยักษ์ต้องมีรูปร่างสูง ใหญ่โต หน้าตาน่ากลัว แสดงอาการดุร้าย มีเขี้ยวอกโง้ง ขอบกนคนและสัตว์ มีฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศได้ จำแลงแปลงตัวได้ โดยเฉพาะถือกันว่าเป็นผู้เฝ้าคุ้มครองวัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ คล้ายเทพารักษ์ประจำสถานที่ ในคติของไทยก็เช่นเดียวกัน นิยมทำเป็นรูปยักษ์เต็มตัวขนาดใหญ่ตั้งไว้สองข้างประตูหรือทางเข้าวัด เช่น วัดพระธาตุนครศรีธรรมราช มีรูปยักษ์เรียกว่าท้าวธรรมาภัยกับท้าวฤๅษณ์ วัดพระธาตุศรีบุญไชย จังหวัดลำพูน มีรูปยักษ์เรียกว่าท้าวภูมิกัณฑ์ วัดพระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ มีรูปยักษ์เรียกว่าท้าวภูมิกัณฑ์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก มีรูปยักษ์ 2 ตน เรียกว่าอาพุกยักษ์กับท้าวฤๅษณ์ วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี มียักษ์ที่ลานประตูเรียกว่าประตูยักษ์

1.6 ยักษ์ในฐานะเป็นเครื่องค้ำชูพุทธศาสนา จะปรากฏในลักษณะรูปยักษ์แบกที่ใช้ประดิษฐานเจดีย์ ฐานปรางค์ โดยเฉพาะในศิลปะแบบลพบุรีนิยมทำรูปยักษ์แบกแบบเขมรประดับฐานปรางค์ เช่น

ยักษ์แบกประดับฐานพระปรางค์ 3 ยอด จังหวัดลพบุรี เป็นศิลปะแบบขอม ในสมัยสุโขทัยนิยมทำรูปยักษ์ปูนปั้นประดับฐานเจดีย์เช่นเดียวกับรูปช้างแบก ครุฑแบกและมีการนำเครื่องสังคโลกมาประดับตัวยักษ์ ในสมัยอยุธยาก็นิยมทำยักษ์ปูนปั้นประดับฐานเจดีย์เช่นกัน คิดตั้งกล่าวสืบทอดลงมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งได้แก่รูปยักษ์แบกประดับฐานปรางค์ ณ วัดอรุณราชวรารามและยักษ์แบกประดับฐานเจดีย์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ในคตินิยมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา การทำรูปยักษ์แบกประดับฐานปรางค์หรือเจดีย์ตามพุทธสถานนั้นมีความหมายไปในลักษณะของสัญลักษณ์ที่ใช้เป็นเครื่องคำชูพุทธสถานโดยตรงหรือเป็นผู้รักษาศาสนาเพื่อให้พุทธศาสนาคงอยู่ยืนยงตลอดไป คตินี้คงจะได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ของอินเดียและผ่านเข้ามาทางเขมร แล้วนำคตินี้เข้ามาปะปนกับพุทธศาสนา อันมีบทบาทต่อการสร้างประติมากรรมประดับพุทธสถาน

2. คติความเชื่อเกี่ยวกับยักษ์จากอิทธิพลวรรณคดีในศาสนาพราหมณ์ คติความเชื่อนี้ประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกายจากเรื่องรามายณะอันเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุและได้แพร่หลายเข้ามายังดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งประเทศไทย แนวความคิดในวรรณคดีได้มีบทบาทต่อการสร้างศิลปกรรมรูปยักษ์ทั้งในอินเดียและประเทศใกล้เคียง โดยเฉพาะในศิลปะเขมรและศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทยอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมของอินเดีย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวภาคใต้และตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ชาวทมิฬ ชาวแคว้นกสิงคราชฐร์ ชาวแคว้นเบงกอล

ดังนั้น ในการสร้างงานศิลปกรรมรูปยักษ์และคติจึงแตกต่างกันไปตามลักษณะเฉพาะในแต่ละท้องถิ่น แม้แต่คติในการสร้างรูปยักษ์ในอินเดียเองและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ต่างไปจากของเดิมในอินเดีย โดยเฉพาะในเขมร ชาว มาลายู มีการสร้างรูปยักษ์ผสมผสานกับจินตนาการของตนเองขึ้นให้ต่างจากอินเดีย เป็นแบบฉบับของตนเองเช่นเดียวกับประเทศไทย ซึ่งรับอิทธิพลเรื่องราวเกี่ยวกับยักษ์ในรามายณะจากศิลปกรรมเขมรเป็นส่วนใหญ่ การสร้างประติมากรรมรูปยักษ์ในรามเกียรติ์ โดยเฉพาะในภาพสลักเล่าเรื่องในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย ซึ่งเขมรเองก็รับคติเรื่องราวมาจากอินเดียอีกทอดหนึ่ง และเขมรได้นำมาดัดแปลงให้เป็นแบบฉบับของตนเอง โดยให้ยักษ์มีลักษณะต่างกับมนุษย์ คือมีหน้าตาดุร้าย รูปร่างใหญ่โตผิดจากคนธรรมดา ทั้งนี้เขมรเองก็คงรับอิทธิพลและแนวความคิดเรื่องยักษ์เข้ามาพร้อมกับศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย และในเรื่องความดุร้ายของพวกยักษ์และรากษสอันเป็นชาวพื้นเมืองดั้งเดิมหรือพวกทวาริวิในอินเดีย ซึ่งถือว่าเป็นศัตรูของชาวอารยัน พร้อมกับความเชื่อของชาวอินเดียทั่วไปนั้นมิว่าพวกยักษ์ รากษส เป็นพวกน่าเกลียดน่ากลัว ดุร้าย ชอบมารบกวนการเช่นสรวงบูชาและพิธีทางศาสนาพราหมณ์ แม้ในวรรณคดีรุ่นหลังของอินเดียก็มักเรียกยักษ์และรากษสปะปนกันใช้แทนกันได้ ชั่ววาคภาพทั้งสองให้มีรูปร่างหน้าตาดุร้าย แสยะปาก แยกเขี้ยวเหมือนกันหมด คตินี้เขมรก็คงจะรับไปและแพร่เข้ามาในประเทศไทยจนไม่อาจทราบได้ว่ายักษ์และรากษสต่างกันอย่างไร แต่ก็เข้าใจกันว่ารากษสนั้นค่อนข้างจะ

ดูร้ายและเลวกว่ายักษ์ ยักษ์เลขก็ถูกจัดให้เป็นพวกเดียวกับรากษส และเมื่อประเทศไทยรับคติความเชื่อนี้เข้ามาแล้วก็เรียกปะปนกันเช่นกัน เช่นเรียกยักษ์ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ทั้งหมดว่า “ยักษ์” เป็นต้น แม้แต่ในอินเดียเองก็มักเรียกรวม ๆ กันไป เพียงแต่ว่าถ้าเป็นศัตรูของเทวดาและมนุษย์ก็จัดให้เป็นอสูรและยักษ์ได้ทั้งนั้น⁸ ยกเว้นแต่มารซึ่งของอินเดียหมายถึงกามเทพแต่ไทยใช้คำว่า “มาร” ในลักษณะว่าเป็นยักษ์ ดังนั้นคำว่ายักษ์ทางไทยที่ใช้ในวรรณคดีจึงมีหลายคำ เช่น อสูรหรืออสูร รากษส และกุมภภัณฑ์ ทั้งนี้เพื่อความไพเราะ และเป็นไปตามกฎเกณฑ์ในการประพันธ์

ในสมัยหลัง ๆ นับตั้งแต่สมัยอยุธยาลงมาจนถึงรัตนโกสินทร์เมื่อนำวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์มาเล่นละคร การสร้างประติมากรรมรูปยักษ์ก็วิจิตรพิสดารออกไป ในแบบไทยรูปยักษ์ทรงเครื่องอย่างไหนในเรื่องรามเกียรติ์ ประติมากรรมต่างกันในเชิงศิลปะให้ดูสง่างาม โดยเขียนลายกนกให้อ่อนช้อย มีสีสันในเชิงวิจิตรศิลป์ยิ่งขึ้น

สรุป

จากการศึกษาเกี่ยวกับประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบในประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จะเห็นว่าในอดีตนั้นรูปยักษ์มีลักษณะเปลี่ยนไปตามอิทธิพลของศิลปกรรมจากวัฒนธรรมอื่น ประติมากรรมรูปยักษ์พบตั้งแต่สมัยศิลปะแบบทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 ในภาคกลาง ที่สำคัญได้แก่ รูปยักษ์ปูนปั้นที่ฐานเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม เป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะคุปตะของอินเดียโดยตรง ลักษณะของยักษ์มีหน้าตาอย่างบุคคลธรรมดาหรือแบบเทวดา และมีฐานะเทียบเท่าเทวดาหรือเทพารักษ์ในแบบคติของอินเดีย ลักษณะที่สำคัญคือ อ้วนพุงพลุ้ย ร่างกายท่อนบนไม่สวมเสื้อผ้า สวมเครื่องประดับเล็กน้อย และในระยะหลังลักษณะของยักษ์ก็ค่อย ๆ เปลี่ยนไปตามสกุลช่างในแต่ละท้องถิ่น เช่น ลพบุรี อุทอง เป็นต้น ในระยะหลังเมื่ออิทธิพลศิลปะเขมรได้แพร่เข้ามาในภาคกลางและในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รูปแบบของยักษ์ก็ได้เปลี่ยนไปโดยมีหน้าตาดูร้ายยิ่งขึ้น สวมเครื่องประดับมากขึ้น ได้แก่ ยักษ์ในแบบต่าง ๆ ที่ใช้ประดับศาสนสถานในสมัยที่ได้รับอิทธิพลศิลปะเขมรหรือศิลปะลพบุรี

ประติมากรรมรูปยักษ์ในสมัยหลัง ๆ มีลักษณะของศิลปะไทยค่อนข้างชัดเจน คือมีลักษณะทางประติมานวิทยาของตัวละครหรือโขนในรามเกียรติ์ เช่น การสร้างสีสันร่างกายของยักษ์ที่สำคัญ ๆ จะมีลักษณะเฉพาะเช่นยักษ์ในเรื่องรามเกียรติ์ โดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาคติความเชื่อเกี่ยวกับประติมากรรมรูปยักษ์ที่พบในประเทศไทย จะเห็นได้ว่าเริ่มจากแนวความคิดความเชื่อตามคติในศาสนาพุทธ กล่าวคือ ยักษ์ในฐานะเทพารักษ์ ยักษ์ในฐานะเทพแห่งความมั่งคั่ง ยักษ์ในฐานะเทพผู้ประทานบุตรและคุ้มครองเด็ก ยักษ์ในฐานะโลกบาลประจำทิศเหนือ ยักษ์ในฐานะทวารบาลและยักษ์ในฐานะเครื่องค้าขูพุทธศาสนา

นอกจากนี้คติความเชื่อเกี่ยวกับยักษ์ยังสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของวรรณคดีในศาสนาพราหมณ์ เรื่องรามายณะที่แพร่เข้ามาในประเทศไทย คือ เรื่องรามเกียรติ์ อันมีอิทธิพลต่อการสร้างงานประติมากรรม รูปยักษ์ ซึ่งไทยรับอิทธิพลทางศิลปะและคติมาจากประเทศใกล้เคียง โดยเฉพาะเขมรอีกทอดหนึ่ง จึงทำให้ การสร้างจินตนาการเกี่ยวกับยักษ์เปลี่ยนไปในลักษณะที่ต่างจากมนุษย์และวิจิตรพิสดารออกไป เช่น มีหน้าตา คุร้าย แยกเขี้ยว รูปร่างใหญ่โตผิดปกติ มีฤทธิ์เหาะเหินได้ ดังนั้น การใช้คำว่า “ยักษ์” ในภาษาไทยจึงมี หลายคำใช้ปะปนกันจนแยกไม่ออก แต่รวมความได้ว่าหากมีหน้าตาคุร้ายผิดแผกจากมนุษย์ แสดงอาการดุร้าย มีเขี้ยวอก จำแลงแปลงตัวได้คนไทยจะเรียกว่า “ยักษ์” หมด

จากการศึกษาคติความเชื่อเกี่ยวกับยักษ์ในประเทศไทย จะเห็นได้ว่าอิทธิพลจากลัทธิบูชายักษ์ ของชาวพื้นเมืองในอินเดีย ได้เข้ามาปะปนกับพุทธศาสนาบางประการ อย่างไรก็ตามคติในพุทธศาสนานั้น ถือว่ายักษ์เป็นเพียงอมนุษย์ อยู่ในระดับต่ำกว่ามนุษย์ไม่มีความสำคัญเท่าเทียมกับลัทธิบูชายักษ์ของชาวพื้นเมืองในอินเดีย เรื่องยักษ์ที่ปรากฏในพุทธศาสนานั้นปรากฏในลักษณะพุทธชาดกในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นเพียงการยกตัวอย่างเรื่องราวเปรียบเทียบในการสอนธรรมะของพระพุทธเจ้า เป็นการเปรียบเทียบว่า แม้ยักษ์นั้นจะเป็นเพียงอมนุษย์ก็สามารถฟังธรรมะและบรรลุถึงพระธรรมคำสอนของพระองค์ได้

ในประเทศไทย แนวโน้มในเรื่องคติความเชื่อเกี่ยวกับยักษ์แตกต่างจากของอินเดีย คือ ในประเทศไทยไม่มีประเพณีบูชายักษ์ เพราะถือว่ายักษ์เป็นเพียงอมนุษย์ ไม่ได้มีความสำคัญอย่างไรในพุทธศาสนา แต่อิทธิพลที่รับมานั้นได้นำมาประกอบการสร้างสรรค์ศิลปกรรมในพุทธศาสนา เช่น การสร้างประติมากรรม รูปยักษ์ทวารบาลหน้าประตูทางเข้าศาสนสถานหรือวัด ใช้เป็นเครื่องประดับพุทธสถาน ทำหน้าที่คล้าย นายทหารหรือยามเฝ้าประตู ในทำนองเดียวกันกับการทำประติมากรรมรูปยักษ์แบบประดับฐานเจดีย์นั้นถือ ว่าเป็นคติเกี่ยวกับเครื่องค้ำชูพุทธศาสนา

แม้แต่เรื่องราวเกี่ยวกับยักษ์ ในประติมากรรมภาพสลักเล่าเรื่อง ซึ่งไทยรับอิทธิพลจากประติมากรรม ภาพสลักเรื่องรามายณะในศิลปะเขมรนั้นก็มีความแตกต่างกัน คติในประเทศเขมรเน้นถึงคติความเชื่อและ การบูชาเทพเจ้าของลัทธิไวษณพในศาสนาพราหมณ์ ส่วนประเทศไทยเป็นเพียงการนำภาพสลักเล่า เรื่องในรามเกียรติ์ของเขมรมาสร้างภาพเล่าเรื่องประกอบการสร้างศิลปกรรมประดับศาสนสถานเท่านั้น ไม่ได้เน้นถึงความสำคัญเกี่ยวกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์อย่างของประเทศเขมร

ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ การพบประติมากรรมรูปยักษ์ในสมัยทวารวดีนั้นน่าจะเกี่ยวข้องกับ คติพื้นเมืองของอินเดีย ซึ่งเข้ามาพร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนาในมหานทีในระยะแรก คือการยกย่องนาง ยักษ์ณีในฐานะผู้ประทานบุตรและคุ้มครองเด็ก เช่น พบประติมากรรมรูปยักษ์ณีดินเผา จากเมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมดินเผารูปแม่กับลูก จากเมืองโบราณจันเสนเช่นกัน ประติมากรรมรูปแม่มีหน้าแบบเดียวกับยักษ์ณี มีเขี้ยว อุ้มลูกไว้บนตักซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับการเป็นผู้ คุ้มครองเด็ก หรือเป็นเทพารักษ์ประจำตัวเด็ก คตินี้น่าจะปะปนเข้ามาพร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนา มหานทีในระยะแรกและในภายหลัง เมื่อคติความเชื่อดังกล่าวนี้นำมาแพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยก็คงจะ

ผสมผสานกับคติความเชื่อของท้องถิ่นไทย จึงเปลี่ยนไปตามคติของท้องถิ่นไทย มีคติเรื่องแม่ชื้อ หรือผี-
 รั้งความของไทย ซึ่งเป็นเพศหญิง อันเป็นที่มาของความชั่วร้าย ซึ่งถือว่าคนเกิดมา ผีเป็นผู้สร้างให้เกิด⁷
 ผีจึงมีอำนาจเหนือคน ซึ่งคนไม่สามารถมองเห็นตัวได้ รวมความว่าแม่ชื้อเป็นผีร้าย จึงควรจะทำรูปวาง
 หน้าตาให้น่าเกลียดน่ากลัวเช่นเดียวกับยักษ์ ยิ่งไปกว่านั้นยังมีการแขวนแผ่นผ้ารูปท้าวเวสสุวรรณเหนือเปลเด็ก
 และเขียนรูปแม่ชื้อไว้ด้านหลังแผ่นผ้าเป็นรูปนางหน้าม้า แม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังปรากฏมีการทำรูปยักษ์
 แขวนเหนือเปลเด็ก ทำให้มีหน้าตาน่าเกลียดน่ากลัวอย่างยักษ์ เชื่อว่าจะได้คอยดูแลเด็กและป้องกันผีมิให้
 มารบกวนเด็กเช่นเดียวกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าคติเรื่องแม่ชื้อเป็นคติของท้องถิ่นไทย แต่รับเอาลักษณะของ
 ความน่าเกลียดน่ากลัวของยักษ์ผีเข้ามาทำเป็นรูปร่างขึ้นเพื่อหาอุบายป้องกันผีด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามความ
 เชื่อของคนในท้องถิ่น

คำขอขอบคุณ

ผู้วิจัยขอขอบคุณ รศ.ดร.ผาสุข อินทรารุช และ ผศ.ดร.มรว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ที่ได้แนะนำ
 การค้นคว้า การเรียบเรียงรูปแบบของงานวิจัยและให้ความรู้ด้านการศึกษาวิจัย ตลอดจนคำปรึกษาในด้าน
 อื่น ๆ และขอขอบคุณ อาจารย์สลับ เปี่ยมเพิ่มพูน ที่ได้คำแนะนำเกี่ยวกับการถอดคำจากอักษรโรมันใน
 ภาษาบาลี-สันสกฤต รวมทั้งขอขอบคุณเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในจังหวัดต่าง ๆ ที่อำนวยความสะดวก
 สะดวกและให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัยครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

1. กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง). “อารักษ์”, *วารสารเมืองโบราณ*, มิ.ย.-ก.ค., 2522, 5(5), 107.
2. ดิศกุล, สุภัทรดิศ, หม่อมเจ้า. ประวัติเมืองลพบุรี. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการประวัติศาสตร์เมือง
 ลพบุรีวันที่ 6-8 ธันวาคม 2522. โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ลพบุรี, 2524, 254.
3. ตราโมท, มนต์รี. คำบรรยายสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503. ศิวพร, พระนคร, 2507, 45-46.
4. รอดบุญ, สงวน. พุทธศิลป์สุโขทัย. โรงพิมพ์อักษรสมัย, กรุงเทพฯ, 2521, 184.
5. สุขสวัสดิ์, สุริยวุฒิ, หม่อมราชวงศ์. ปราสาทเมืองสิงห์. *วารสารเมืองโบราณ*, เม.ย.-ก.ค., 2526, 9(2), 99.
6. สุขสวัสดิ์, สุริยวุฒิ, หม่อมราชวงศ์. บทวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่น่าสนใจ : ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง. *วารสารเมืองโบราณ*,
 ต.ค.-ธ.ค., 2528, 11(4), 107.
7. เสฐียรโกเศศ. ประเพณีเนื่องในการเกิดและประเพณีเนื่องในการตาย. โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, พระนคร, 2513,
 61.
8. เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป. อสุรและยักษ์ต่างกันอย่างไร, *เทพนิยายสงเคราะห์* ภาค 2. โรงพิมพ์ไทยเชชม,
 พระนคร, 2480, 2.
9. Boisselier, J. Recherche Archeologique en Thaïlande II, Arts Asiatique. Tome XX, Paris, 1962, 84.

รูปที่ 1. ประติมากรรมรูปยักษ์และบริวาร ทำด้วยปูนปั้น
ประดับที่ฐานเจดีย์จุลประโทน อำเภอเมือง
จังหวัดนครปฐม ศิลปะแบบทวารวดี

รูปที่ 2. ประติมากรรมรูปยักษ์ ทำด้วยปูนปั้นจากบ้านคูบัว
จังหวัดราชบุรี ศิลปะแบบทวารวดี

รูปที่ 3. เศียรยักษ์ปูนปั้น จากวัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม

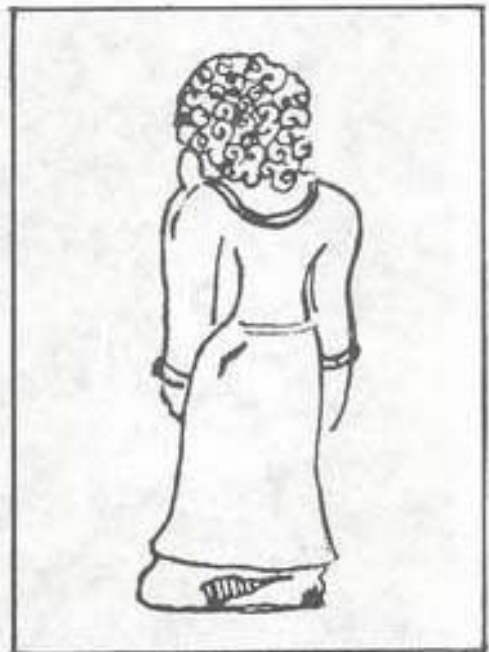

รูปที่ 4. เศียรยักษ์ พบบริเวณหน้าทำกาการไปรษณีย์
จังหวัดลพบุรี

ภาพด้านข้าง

รูปที่ 5. ประติมากรรมรูปแม่และเด็ก พบที่เมืองโบราณจันเสน อยู่ในความครอบครองของ
นายแพทย์สำนวน ปาลวัฒน์วิไชย

ภาพด้านหลัง

รูปที่ ๘. รูปยักษ์ฉนิ พิพที่เมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์

รูปที่ 7. เศียรทวารบาลจากถ้ำหินทางพระ อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี

รูปที่ 8. ภาพสลักบนหน้าบันตอนทศกัณฐ์ลักนางสีดา ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์

รูปที่ ๑. บัณฑิตอภินิหารของที่ฐานพระพุทธรูป
อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช

รูปที่ ๑๐. บัณฑิตอภินิหารของที่ฐานพระพุทธรูป
อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช

รูปที่ 11. บัณฑิตทวารบาล สังกโลก จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย

รูปที่ 12. บัณฑิตสาวัด จากวัดช้างล้อม อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

รูปที่ 13. บัณฑิตสาวัดที่ฐานพระพุทธรูป ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

รูปที่ 14. เศียรบัณฑิต ปูนปั้น พบบริเวณสระโกสินารายณ์ จังหวัดราชบุรี

รูปที่ 15. บัณฑิตวารบาล (ทศกัณฐ์) วัดอรุณราชวราราม

รูปที่ 16. บัณฑิตวารบาล (สหัสเดชะ) วัดอรุณราชวราราม

รูปที่ 17. บัณฑิตวารบาลบนปลายพลสังข์บันได
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

รูปที่ 18. อสูรยาญักษ์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

รูปที่ 19. ประติมากรรมรูปยักษ์ ทำด้วยดินเผา พบที่วัดพระงาม
อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม ศิลปะแบบทวารวดี

รูปที่ 20. เศียรยักษ์ทวารบาล จากวัดทราง จังหวัดลพบุรี
ศิลปะเขมรแบบบาฮน

รูปที่ 21. เศียรยักษ์ทวารบาล จากวัดทราวาส จังหวัดลพบุรี

รูปที่ 22. เศียรยักษ์ทวารบาล หินชนวน
จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหง
จังหวัดสุโขทัย

รูปที่ 23. ทวารบาลยืนตรง มือกุมกระบอง
ปราสาทหินบ้านพลวง จังหวัดสุรินทร์

รูปที่ 24. ยักษ์ทวารบาล (ทศกัณฐ์)
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

รูปที่ 25. ยักษ์ทวารบาล (อินทราชิต)
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

รูปที่ 26. ยักษ์ทวารบาล (สหัสเดชะ)
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

รูปที่ 27. บัณฑิตวารบาล (ทศกัณฐ์)
วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

รูปที่ 28. บัณฑิตวารบาล (สหัสเดชะ)
วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

รูปที่ 29. บั๊กษ์แบกปูนปั้น วัดอรุณราชวราราม

รูปที่ 30. บั๊กษ์แบก ปูนปั้น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

รูปที่ 31. ชักษ์ปูนปั้น วัดพระปทุมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

รูปที่ 32. เศียรชักษ์ ปูนปั้น วัดพระปทุมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

รูปที่ 33. บัณฑิตในภาพสลักไม้แกะเครื่องบนหน้าบันวิหารคต วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

รูปที่ 34. บัณฑิตในภาพสลักนูนต่ำรอบผนังระเบียง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม